

100 danmarkshistorier

**Karen
Vallgård**

Skils- missen

Aarhus Universitetsforlag

100 danmarkshistorier

**Karen
Vallgård**

Skils- misser

Aarhus Universitetsforlag

Skilsmisser

© Karen Vallgård og
Aarhus Universitetsforlag
Serie: 100 danmarkshistorier
Forlagsredaktion: Thomas Oldrup

Tilrettelæggelse, sats og omslag:
Camilla Jørgensen, Trefold
Repro: Narayana Press
E-bogsproduktion: Narayana Press

ISBN: 978 87 7219 349 6 (e-pdf)

Projektet 100 danmarkshistorier er støttet af A.P.
Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond
til almene Formaal

Projektets styregruppe: Thomas Bloch Ravn
(Den Gamle By), Thorsten Borring Olesen
(Aarhus Universitet), Mette Frisk Jensen
(danmarkshistorien.dk), Søren Hein Rasmussen
(MegaNørd), Torben Kjersgaard Nielsen (Aalborg
Universitet), Bo Lidegaard (dr.phil., forfatter),
Camilla Mordhorst (Dansk Kulturinstitut), Lars
Boje Mortensen (Syddansk Universitet), Keld
Møller Hansen (Danmarks Borgcenter), Rikke
Louise Alberg Peters (HistorieLab), Hans Schultz
Hansen (Rigsarkivet), Nils Arne Sørensen (Syddansk
Universitet), Sten Tiedemann (Folkeuniversitetet i
Aarhus), Ulla Tofte (M/S Museet for Søfart) og Anette
Warring (Roskilde Universitet)

Læs mere om projektet på
100danmarkshistorier.dk

FAGFÆLLE-
BEDØMT

/ I henhold til ministerielle krav betyder bedømmelsen, at der fra en fagfælle på ph.d.-niveau
er foretaget en skriftlig vurdering, som godtgør denne bogs videnskabelige kvalitet.

Aarhus Universitetsforlag
unipress.dk

Indhold

Skilsmisserévolution

- NemID-skilsmisse 2
- Ægteskabet som kampzone 2
- Skilsmisssens århundrede 5
- Den lille, den store og den evige historie 7

Kærlighed og ægteskab

- Kærlighed er ægteskabets fjende 12
- Trofast eller flygtig? 15
- De stigende forventningers utilfredshed 17
- Nye vinde 19
- Alskens uhyrligheder 22
- Omstændelig proces 24
- En moderne ægteskabslov 26
- Knude eller sløjfe 28
- Gensidig uafhængighed 29
- Gradvis ligestilling 31
- En fortvivlet kvinde 33

Nye normer

- Skilsmissexkam i land og by 38
- Farlige skilsmisser 42
- Progressive skilsmisser 45
- Pontoppidans ideelle hjem anno 1900 46
- Frigørelse eller fallit 49

Forskellige skilsmisser

- Gemytter 54
- Grimme skilsmisser 55
- Evige skilsmisser 57
- Blandt minoriteter 59
- Forældremyndighed 62
- Retten til Anker 63
- Skilsmissebørn i fokus 69
- Modfortællinger 77
- Skilte fædre 81
- På tværs 87

Historiens bolgegang

- Pendulsvingninger 92
- Mangfoldige familieformer 95

I anden halvdel af 1800-tallet og et stykke ind i 1900-tallet var den mest almindelige farve på brudekjolen ikke hvid, men sort. Det var praktisk, for så kunne den bruges igen, fx som søndagskjole. Fra 1880'erne begyndte de rige og moderigtige at iklæde sig den mere eksklusive hvide brudekjole. Først efter Første Verdenskrig blev den udbredt i befolkningen. Et brudepar fra Nexø i 1890'erne.

|| Fotohistorie.dk

Videre læsning 100

Skilsmisse- revolution

NemID- skilsmisse

Klik, klik, klik. Fikset! Uanset om de havde været gift i to uger eller 50 år, kunne ægtefæller i Danmark fra den 1. juli 2013 med NemID logge ind på borger.dk og blive skilt på få minutter. Tidligere havde skilsmissesøgende par være tvunget til først at være separerede i seks måneder, inden de kunne gennemføre det endelige juridiske brud. Det var den socialdemokratiske socialminister Karen Hækkerup (1974-), der året forinden havde fremlagt lovforslaget, som skulle afskaffe den obligatoriske separationsperiode. Hun mente, at det burde være folks egen sag, om de ville opløse deres ægteskab:

”Hvis to voksne mennesker er enige om skilsmis-
sen, hvorfor er det så, at samfundet af moralske
årsager indfører en separationsperiode? Det virker
gammeldags og formynderisk”.

Ægteskabet som kampzone

Lynskilsmisse, NemID-skilsmisse, straksskilsmisse. Den nye art skilsmisse fik hurtigt mange kæle- og øgenavne og skabte røre i den danske offentlighed. Især på den borgerlige fløj opfattede mange ministerens forslag som et utidigt angreb på noget, der snarere skulle værnes om.

Da prins Joachim (1969-) og prinsesse Alexandra (1964-) blev skilt efter 10 års ægteskab, betragtede få danskere det som en skandale. Alexandra selv har beskrevet bruddet som "en lykkelig skilsmisse". Med to børn fra sit første ægteskab og to med prinsesse Marie (1976-) har Joachim skabt en sammenbragt familie, som ligner mange andre danskeres.

|| Martin Sylvest/
Ritzau Scanpix

"Karen Hækkerup er som en død fisk, der bare følger med en destruktiv tidsånd. I stedet for at gøre det nemmere at blive skilt skulle hun hellere gøre det nemmere at få hjælp, så man undgår at blive skilt".

Sådan udtalte Mette Hjermand Dencker (1978-), parterapeut og medlem af Folketinget for Dansk Folkeparti i marts 2012. Også partifællen Katrine Winkel Holm (1970-) mente, at loven var "et yderligere spark til familien, som i forvejen er meget svækket i disse dage".

Bevæbnet med krigsmetaforer gik både konservative og liberale til angreb på den nye "kolde" lov. Den var et "attentat" på familien, eller som Det Konservative Folkepartis familieordfører Benedikte

Kiær (1969-) formulerede det i *Fyens Stiftstidende*, udtryk for, at regeringen førte ”ideologisk korstog mod vores ældste og vigtigste institution, nemlig familien”. Politikere, præster og parterapeuter pegede på, at familien, indrammet af ægteskabet, var en bærende samfundsspil, og at regeringen med lovrevisjonen satte selve nationens sammenhængskraft og stabilitet over styr.

Barnets tarv blev et centralt omdrejningspunkt for debatten, idet kritikerne frygtede, at den nye lov ville føre til flere skilsmissebørn. De pegede på, at ca. 20 % af alle separerede par fandt sammen igen i løbet af separationsperioden, og de forudså, at skilsmisseraten ville tage et spring opad. Par kunne nu handle impulsivt og blive skilt midt i et ophedet skænderi uden tanke for børnene. En skilsmisse uden separationsperiodens refleksionstid ville heller ikke give børnene tid til at vænne sig til en ny virkelighed. De risikerede at blive ramt af et ”følelsesmæssigt piskesmæld”, når forældrene pludselig blev skilt på et øjeblik.

På den anden side af debatten fremhævede forsvarene, at den påtvungne separationsperiode lugtede af forældede moralbegreber og var en unødigt statslig indblanding i borgernes privatliv. Det var på tide, at spørgsmålet om skilsmisse blev overdraget helt og holdent til de to, der i første omgang havde valgt at indgå ægteskabet. Journalisten Georg Metz (1945-) pegede i *Information* på, at hvis skilsmisse virkelig var undergravende for samfundets fundament, ville Danmark for længst være kollapsede, eftersom 40 % af alle ægteskaber allerede blev opløst ved skilsmisse, trods den obligatoriske separation. En debattør i *B.T.* gik op imod påstanden om, at det var et spark mod familien som institution: ”I dag er det jo ikke sådan, at en familie består af mor, far og to børn. Der er mange forskellige familiekon-

stellationer". Underforstået, at den konventionelle kernefamilie ikke nødvendigvis var den bedste eller rigtigste måde at indrette et familieliv på.

Heller ikke børnenes situation ville nødvendigvis blive forværret af den nye lov, mente tilhængere af NemID-skilsmisse. Snarere end en nyttig refleksionstid med ro til eftertanke var separationsperioden for nogle par "et helvede", der fastlåste ægtefæller i en situation, de helst ville fri af. Og når forældrene led, ville børnene også gøre det. I virkeligheden ville børnene have mere gavn af en hurtig afklaring.

Andre mente, at ændringen i lovgivningen i sig selv var mindre vigtig for børnene. Psykolog og forsker i skilsmisssers betydning for børn Anja Marschall (1971-) pointerede i *Berlingske*, at et rent brud kunne være godt for nogle børn, mens en overgangsperiode kunne være en hjælp for andre. I øvrigt kendte børn ikke forskel på separation og skilsmisse. "Børnene er sådan set ligeglade med lovgivningen. De er påvirkede af, om mor og far skændes eller ej".

Kontroversen om den nye skilsmisselov illustrerer en næsten eviggyldig sandhed: Ægteskabet og familien er en kampzone for stridende opfattelser af god moral, forskellige samlivsformers attraktivitet og barnets tarv. Ny lovgivning på området giver som regel også anledning til heftige udvekslinger om det ideelle forhold mellem individ, familie, stat og – især tidligere – religion.

Skilsmisssens århundrede

Når skilsmisse i den grad kan sætte blodet i kog på tværs af det politiske spektrum, skyldes det, at temaet fletter personlige og samfundsmæssige problematikker sammen. Samlivet er et forhold mellem to mennesker, og hvad enten skilsmisssens er

fordragelig eller konfliktfyldt, forandrer den selv-billede, nære relationer og boligsituation. Men det er ikke kun et privat anliggende, for staten pakker en række rettigheder og pligter ind i ægteskabet. De strækker sig over forsørgelsespligt, skatteforhold, faderskab, ejendom og arverettigheder samt adgang til familiesammenføring og statsborgerskab. Endelig har ægteskabet historisk set med større eller mindre succes reguleret menneskelig seksualitet og fungeret som en ramme om familielivet og opdragelsen af den næste generation af samfundsborgere.

Folk har altid fundet måder at opløse deres ægteskaber på. Selv da skilsmisse ikke var muligt ifølge loven, kunne den ene ægtefælle fx bare rejse sin vej og blive borte. Men i løbet af 1900-tallet steg antallet af skilsmisser i Danmark med en hidtil uset hast. Mens ca. 1-2 % af alle ægteskaber i slutningen af 1800-tallet endte i skilsmisse, gjaldt det 100 år senere over 44 %. Tallene dækker endda kun over lovformeligt gifte par, der har opnået formel skilsmisse. De siger altså ikke noget om dem, der nøjedes med at gå fra hinanden, endsige om de papirløse forhold, der er blevet ophævet gennem århundredet. Andelen af papirløse forhold steg imidlertid også markant, og flere af dem går i opløsning, end det er tilfældet med ægteskaber. Den reelle stigning i ophævede faste parforhold er altså endnu højere, end skilsmissekurven giver indtryk af.

Udviklingen var ganske vist ikke jævn. Umiddelbart efter Anden Verdenskrig steg antallet af skilsmisser markant, og fra slutningen af 1960'erne tog kurven sin stejleste stigning. I andre perioder faldt den til gengæld en smule. Det gjaldt fx under kernefamiliens glansperiode i 1950'erne og under højkonjunkturperioden i 1990'erne. Der var også stor forskel på land og by. København havde konsekvent landets højeste skilsmisseprocent, mens

skilsmisse længe forblev en sjældenhed i mange mindre landsbysamfund.

Det overordnede billede er dog stort set det samme som i mange andre vestlige lande: 1900-tallet var skilsmisens århundrede. Det var århundredet, da skilsmisse gik fra at være en relativt sjælden og ofte skambetonet affære til at være en så hyppigt forekommende hændelse, at stort set alle i landet har haft en skilsmisse tæt inde på livet. Det kan være, fordi de selv eller deres forældre er blevet skilt, eller fordi en nær ven, en kollega eller et familiemedlem har haft brug for omsorg og støtte.

Som samfundsfænomen er skilsmisse i løbet af 1900-tallet blevet liberaliseret, normaliseret og i nogen grad aftabuiseret. I det perspektiv kan NemID-skilsmissen ses som den foreløbige kulmination på en århundredelang historisk udvikling: skilsmisserrevolutionen.

Den lille, den store og den evige historie

Skilsmisserrevolutionen tæller hundredtusinder af unikke familiehistorier. Som den russiske forfatter Lev Tolstoj (1828-1910) observerede i sin store episke kærligheds- og skilsmisseroman *Anna Karenina*: ”Alle lykkelige familier ligner hinanden, men den ulykkelige familie er altid på sin egen måde ulykkelig”. Alligevel rummer den enkelte historie som regel elementer, der forekommer evige og almenmenneskelige: bristede drømme, sorg, forelskelse, jalousi, tvivl, skyld, vrede og lettelse. Det er de eksistentielle dimensioner af skilsmissen, der gør, man i dag kan læse et digt fra 1890 eller et brevkassebrev fra 1950 og blive rørt eller føle sig ramt.

At blive skilt i Danmark var ét i begyndelsen af 1900-tallet, noget andet 100 år senere. Dels undergik ægteskabet i mellemtiden store ændringer, dels havde samfundet forandret sig fundamentalt. Det

Skilsmisser har ofte været genstand for satirisk behandling. Det britiske tidsskrift *Illustrated Police News* gengiver scener fra forskellige retssager om skilsmisse i 1891 med overskriften: "Er ægteskabet en fiasko? Som regel: Ja!"
 || British Library/
 Science Photo Library/
 Ritzau Scanpix

gør det næsten umuligt at sammenligne to skilsmisser på tværs af tid og pege på, hvilke forskelle der skyldes samfundsmæssige forandringer, og hvilke der skyldes mere specifikke omstændigheder i det enkelte ægteskab og ved den enkelte skilsmisse. Det kan man konstatere, hvis man ser på to tilfældige sager fra Københavns skilsmissearkiver.

Separationsprocessen, som Jensine Nielsen indledte i 1899, var langtrukken og efter alt at dømme affødt af dyb desperation. Jensine begrundede sin ansøgning med, at hendes mand, Simon Nielsen, svigtede sin forsørgelsespligt over for hende og deres tre børn. Når han skaffede et arbejde, forlod han det hurtigt igen. Der kunne gå uger, måneder, ja,

halvår, uden at han bragte en eneste skilling hjem. Ikke nok med det. Han havde det med at forsvinde fra hjemmet i længere tid, og i de "vagabonderende" perioder hengav han sig til "umådeholden nydelse af spiritus". For at finansiere sit forbrug kunne han endda finde på at sælge ud af familiens sparsomme ejendele. Det ville kort sagt være nemmere for Jensine, hvis hun kunne slippe af med ham. Og det var på trods af, at hun ville blive alene med fire børn. Hun var nemlig gravid. Simon var imidlertid forsvundet fra jordens overflade og mødte ikke op til nogen af de indkaldte møder hos Københavns Overpræsidium. Derfor blev separationssagen henlagt.

Det følgende år, fem måneder efter Jensine havde født en pige, dukkede Simon endelig op på Ladegården, Københavns Kommunes fattighus og tvangsarbejdsanstalt. Jensine skyndte sig at få sagen genoptaget. Simon indvilgede i separation, og Jensine fik lov til at beholde det fælles bo, som dog kun bestod i "tarveligt løsøre". Hun fik desuden forældremyndigheden over de fælles børn. Simon blev forpligtet til at bidrage til familiens underhold, men om han faktisk gjorde det, er tvivlsomt, eftersom han ingen indtægt havde. Som fraskilt mor uden formue, uddannelse eller et socialt sikkerhedsnet kunne Jensine se frem til en fattig tilværelse med hårdt slid, dårlige boligforhold og ringe vilkår for børnene.

Anderledes forløb skilsmissen mellem salgsleder Chresten Jørgensen og kontorassistent Pia Jørgensen, der med henvisning til mandens utroskab blev skilt knap 90 år senere. Da de i 1985 sammen henvendte sig til statsforvaltningen i København, havde de allerede delt deres fælles ejendele imellem sig. De havde ingen børn, og da de tjente omtrent lige mange penge, ønskede ingen af dem under-

holdsbidrag. Parret fik kort efter skilsmissepapirerne og kunne fortsætte tilværelsen hver for sig, tilsyneladende uden større økonomiske vanskeligheder, sociale problemer eller fordømmelse fra omgivelserne.

Selvom der uden tvivl var fællestræk mellem de to ægteskabsopløsninger i hver sin ende af 1900-tallet, skete de på forskellige juridiske, økonomiske og sociale betingelser. De faktorer påvirker også den følelsesmæssige oplevelse af skilsmissen. Skilsmisserne blev både formet af og gav næring til større kulturelle og samfundsmæssige forandringer som velfærdsstatens opblomstring, byernes vækst, sekularisering, kvindernes indtog på arbejdsmarkedet, den seksuelle revolution og ændringer i familieformer, moralbegreber og følelsesnormer. 1900-tallets skilsmisshistorie giver derfor også indblik i, hvordan den lille, den store og den evige historie umærkeligt vikler sig ind i hinanden.

**Skuespillet *Romeo og Julie* blev opført første gang omkring 1595 og har grebet teatergængere om hjertet lige siden. Denne moderne opsætning af tragedien er fra Folketeatret i 2012. Julie blev spillet af Neel Rønholt (1984-) og Romeo af Anders Juul (1981-). Historien om to unge elskende, hvis familiers fjendskab forhindrer deres lykke, er tilsyneladende evigt aktuel.
|| Gudmund Thai/
Folketeatret**

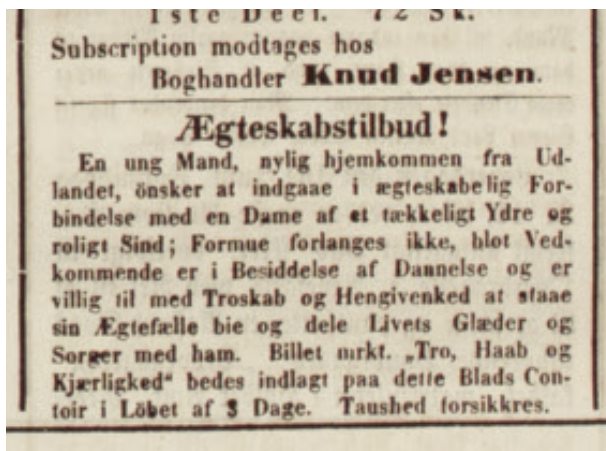
Kærlighed og ægteskab

Kærlighed er ægteska- bets fjende

Kærligheden har erobret og undermineret ægteskabet. Det hævder den amerikanske historiker Stephanie Coontz (1944-) lidt kækt i sin oversigt over ægteskabets verdenshistorie fra oldtiden til i dag. Før udgangen af 1700-tallet var ægteskabet hovedsageligt en praktisk foranstaltning og en strategisk alliance mellem familier. Derfor var skilsmisser uhyre sjældne. Men i takt med at romantiske idealer begyndte at indvirke på forestillingerne om det gode ægteskab i Europa og Nordamerika, steg skilsmisseraten. Drømmen om kærlighed og følelsesmæssig intimitet var altså kimen til krisen i den ægteskabelige institution og til det voksende antal skilsmisser.

Det er en forenklet fremstilling, men den rummer ikke desto mindre et element af sandhed. Historikere er uenige om, hvorfra idealet om kærlighedsægteskabet stammer, og om hvilke befolkningsgrupper der først tog det til sig. En del fremhæver betydningen af middelalderens troubadourer, der besang den tapre ridders kærlighed til sin udkårne. Andre pointerer, at der i William Shakespeares (1564-1616) værker kan findes en hyldest til den ægteskabelige kærlighed. Også reforma-

Før internettet og datingappen Tinder måtte kærlighedssultne mennesker gå ad andre veje for at finde en partner. Kriterierne for den ideelle livsledsager varierede en del, og kontaktannoncer er derfor en interessant historisk kilde til forventningerne til ægteskabet. Denne kunne læses i *Roskilde Avis* den 23. maj 1861.
|| Statens Avissamling/
Det Kgl. Bibliotek

toren Martin Luther (1483-1546) opfattede gensidig kærlighed mellem mand og hustru som den ypperste form for kærlighed mellem mennesker. Den skulle dog udledes inden for en patriarkalsk ordnet husholdning: Hustru og børn var underordnet manden og skulle adlyde hans befalinger. Også i almindelige menneskers liv har ønsket om kærlighed naturligvis spillet en rolle, og historikere peger på, at de unge i de besiddelsesløse klasser i mange århundreder har haft stor indflydelse på valg af ægtefælle.

Selvom unge menneskers ”inklination”, som det kaldtes, også i 16-1700-tallet kunne få lov at spille en rolle i valg af ægtefælle, og selvom mange formentlig har sat pris på ømhed mellem ægtefæller, var den emotionelle intimitet ikke det primære mål for et godt ægteskab. Alt efter hvilket socialt lag man tilhørte, kunne man stille forskellige krav. Men et godt navn, en formue eller adgang til at overtage en gård eller et håndværk stod gerne højt på listen. Blandt bønderne var det vigtigt at finde en dygtig landmand eller en dygtig kone, der kunne sikre gårdens drift og familiens trivsel. Først fra anden halvdel af

1800-tallet begyndte dyrkelsen af kærlighedsægteskabet for alvor at brede sig.

Normen vandt også fodfæste i den danske befolkning, og ved udgangen af 1800-tallet var det en udbredt opfattelse, at ægteskabet burde være bygget på ægte kærlighed. Hengivenhed og varme følelser skulle være det kit, der bandt ægtefællerne sammen, og som sikrede et lykkeligt familieliv. Det ses for eksempel i den populære ægteskabsmanual, som den konservative kristne forfatter Fanny Tuxen (1832-1906) skrev i 1880: "Lykken i ægteskabet er utænkelig, når ikke kærlighed, ren, sand, dyb kærlighed [...] har knyttet båndet". Ægteskabet var helligt, men det kunne kun være helligt, såfremt "hellig kærlighed" havde forenet de to ægtefæller. Tuxen brugte denne betragtning til at advare unge kvinder imod letsindighed i valg af ægtefælle. Hun pålagde dem samtidig efter vielsen at værne om kærligheden ved til enhver tid at føje husbondens ønsker og behov.

Tuxens ægteskabsmanual udkom, kort inden Sædelighedsfejden udløste en passioneret debat om seksualitet og ægteskab i den danske offentlighed. I den forbindelse satte Georg Brandes (1842-1927) og andre – særligt københavnske – fritænkere spørgsmålstegn ved ægteskabets berettigelse og hyldede i stedet den fri kærlighed. Men at kærligheden var en nærmest uantastelig værdi, lod alle til at være enige om, og flere kritiserede det kærlighedsløse ægteskab.

I 1895 rejste den frisindede norske præst Kristofer Janson (1841-1917) rundt i Danmark og holdt foredrag for fulde huse. Akkurat som Fanny Tuxen mente han, at ægteskabet skulle bygges på gudgiven kærlighed, men det var så langt fra altid tilfældet. Der fandtes ifølge præsten utallige pengegifter-mål, fornuftsgiftermål, spekulationsgiftermål og

rangsgiftermål, der alle var "Gud en vederstyggelighed". Kærligheden kunne ikke piskes frem med god moral. Frem for at blive sammen for at holde på formerne burde en mand og en kvinde, der ikke længere elskede hinanden, lade deres veje skilles. Det var både det mest moralsk anstændige og ægtefællernes eneste mulighed for at blive lykkelige. Ægteskabet burde som kærligheden være frit, og vejen til skilsmisse nem:

"Hvad i alverden kan det gavne eller glæde Vorherre eller stat eller kirke at tvinge to mennesker til at være sammen, som ikke ønsker det? [...] Den eneste følge det kan have er, at livet i et sådant hjem bliver endnu mere forbitret end det var før, når disse to bare rasende river i stængerne på sit bur".

Ifølge *Politikens* reporter belønnede publikum Janson med kraftigt bifald. Selvom Fanny Tuxen formentlig ville have korset sig eller nok snarere protesteret højlydt, hvis hun var kommet for skade at gå til hans foredrag, ville hun antagelig ikke have udfordret selve præmissen for hans synspunkt: Kærligheden var og måtte være kernen i ægteskabet.

Trofast eller flygtig?

Ej heller præsten Albert Schack (1849-1925), der i 1921 harcelerede over tidens skødesløse omgang med den ægteskabelige institution, angreb idéen om, at ægteskabet skulle funderes på kærlighed. Godt nok var folk "naive", "barnagtige" og kendetegnet ved "forløjethed i karakteren", når de vragede et ægteskab på grund af mangel på kærlighed for dernæst impulsivt at kaste sig ind i det næste i håb om, at det ville gå bedre denne gang. Men problemet var ikke kravet om kærlighed i ægteskabet.

Forfatteren Karen Blixen (1885-1962) kritiserede skarpt samtidens ægteskab. I hendes øjne var institutionen blevet tømt for indhold. Frem for at være et arbejdsfællesskab baseret på gensidig afhængighed som før byggede ægteskabet nu på forelskelse og kærlighed. En stabil relation kunne ikke hvile på den slags luftige følelser.
|| Rie Nissen/VISDA/
Det Kgl. Bibliotek

Derimod beroede disse frivole menneskers adfærd ifølge Schack på en grundlæggende fejlopfattelse af kærlighedens væsen:

”Man går meget rigtigt ud fra kærligheden som noget grundvæsentligt, men man glemmer [...] at en hovedside af kærligheden er netop trofasthed. Den ægte kærlighed er i sig selv den trofaste; og trofastheden hænger i sig selv sammen med varigheden”.

De moralsk tvivlsomme mennesker, der lod sig skille for et godt ord, havde kort sagt misforstået kærlighedens grundtone: trofasthed.

At kærlighed skulle være trofast og varig, købte forfatter Karen Blixen imidlertid ikke. Hun var

blandt de første, der tog kærlighedsdogmet op til kritisk overvejelse. I *Moderne Ægteskab og andre Betragtninger*, som hun skrev i 1924, argumenterede hun for, at ægteskabet havde mistet sin historiske funktion og var blevet tømt for reelt indhold. Efter- som det i stedet var blevet knyttet sammen med kærlighed, var det blevet sårbart over for denne fø- lelses flygtighed. Om kærligheden skrev hun: "Præ- sterne velsigner den, borgmesteren registrerer den, den går med ring, den har annekteret ægteskabets scepter og rigsæble, samfundets agtelse og ægteska- bets eget navn". Men en solid og stabil institution kunne ikke bygges på en luftig og ofte forbigåen- de følelse. Godt 80 år før ægteskabshistorikeren Stephanie Coontz hævdede, at kærligheden havde undermineret ægteskabet, havde Karen Blixen altså stillet nogenlunde samme diagnose.

De stigende forventningers utilfredshed

Allerede i 1920'erne var mange unge mennesker, særligt kvinder, begyndt at få nye og anderledes forventninger til, hvad ægteskabet skulle indebære. I årtiet efter Første Verdenskrig voksede en ny gene- ration af unge kvinder frem. De klippede håret kort, gik i korte kjoler, fandt erhvervsarbejde og søgte underholdning uden for hjemmet. Samtidig gjorde de op med tidligere generationers forestillinger om køn, seksualitet og parforhold. De ønskede større ligeværdighed i ægteskabet, social og emotional intimitet og erotisk tilfredsstillelse.

En af grundlæggerne af den moderne ægteskabs- rådgivningsbevægelse i England, lægen Edward Griffith (1895-1988), noterede sig med billigelse, at forventningerne til ægteskabet havde forandret sig i løbet af en enkelt generation. Som han skrev i sin populære og skelsættende bog *Modern Marriage and Birth Control*, der udkom første gang på dansk

Transkvinden Lili Elbe (1882-1931) er skildret af ægtefællen Gerda Wegener (1886-1940) som inkarnationen af den moderne kvinde i 1920'erne. Frigjort og fandenivoldsk.
|| Morten Pors
Fotografi

med titlen *Moderne Ægteskab* i 1936, var kravene til ægteskabet nu nogle helt andre: "I løbet af en menneskealder er vore begreber om ægteskabets hensigt og mening fuldstændig forandret".

De unge kvinder ville ikke længere tage til takke med det, man havde budt deres mødre og bedstemødre. Den ældre generation havde giftet sig tidligt og ofret egne drømme for at opdrage en stor børneflokk. Nu, da der var færre store familier, havde navnlig kvinderne fået en helt anden opfattelse af meningen med livet. Det havde skabt en række nye problemer, som måtte behandles frygtløst og ærligt. Alligevel slog Griffith dette fast: "Ægteskabet og hjemmet er vor kulturs sikreste basis, og de kan ikke ophæves, uden at samfundet opløses". Formålet med hans bog var derfor at hjælpe ægtepar med at håndtere de problemer, særligt i det ægteskabelige samliv, som kunne underminere harmonien og måske føre til skilsmisse – og i sidste ende samfundskollaps.

Om den populære bog med de ligefremme beskrivelser af både kvindens og mandens seksuelle nydelse faktisk mindskede ægteskabelig disharmoni, er svært at sige. Men den var et udtryk for en tendens, som tog til i løbet af 1900-tallet i det meste af Europa og USA. Ægteskabet skulle nu indfri en lang række behov og ønsker: lidenskab, seksuel tilfredsstillelse, gensidig respekt og omsorg, intellektuel udfordring, en rimelig arbejdsdeling og følelsesmæssig nærhed. Dumpede forholdet ved løbende evalueringer på en eller flere af disse parametre, kunne det nemt give anledning til skuffelse og utilfredshed. Ægteskabet blev med andre ord offer for ”de stigende forventningers utilfredshed”.

Det kan dog næppe alene forklare den voldsomme stigning i skilsmisseraten igennem århundredet. En skilsmisse kræver ikke alene, at mindst en af parterne ønsker den – eller måske ikke ser anden udvej. Det er også en forudsætning, at skilsmisse overhovedet rent lovgivningsmæssigt og økonomisk er mulig. Endelig har omgivelsernes indstilling stor betydning. Hvis man på forhånd ved, at en skilsmisse vil skubbe en ned ad en stejl social og økonomisk rutsjebane, er man naturligvis mindre tilbøjelig til at søge den, også selvom lidenskaben i parforholdet er afmattet. De, der bliver skilt, er med andre ord dem, der både kan, vil, må og tør. Når man skal søge forklaringer på en historisk demografisk tendens som den markante stigning i antallet af skilsmisser, bliver man derfor nødt til at undersøge juridiske, økonomiske, politiske, kulturelle og sociale forhold.

Nye vinde

Ved indgangen til 1900-tallet var dansk skilsmisselovgivning ude af trit med praksis. Den gældende lov var stadig Christian 5.s *Danske Lov* fra 1683, som videreførte bestemmelserne fra Frederik 2.s *Ordi-*

nans om *Ægteskabssager* fra 1582. Grundlaget for skilsmisseretten var altså mere end 300 år gammelt og stammede fra en tid, da samfundet, moralbegreberne og kønsordenen så radikalt anderledes ud. *Danske Lov* afspejlede en protestantisk kirkeretlig opfattelse af ægteskabet som en bestående forbindelse, der kun kunne ophæves under helt særlige betingelser. Godt nok var adgangen til skilsmisse lempet i forhold til den tidligere katolske ret, hvor under ægteskabet var et sakramente og dermed et ubrydeligt forhold. Men *Danske Lov* tillod kun skilsmisse, hvis den ene part havde begået groft brud på de ægteskabelige forpligtelser eller måtte betragtes som uegnet som ægtefælle. Skilsmisse kunne man kun få ved dom. Hor, bigami, rømning og livsvarig landsforvisning eller fredløshed udgjorde alle skilsmissegrunde. Derudover kunne man teoretisk set opnå skilsmisse, hvis ens ægtefælle havde en smitsom sygdom eller led af impotens. Dog kun hvis det vel at mærke kunne bevises, at tilstanden havde eksisteret inden vielsen, og at den var blevet bragt "svigagtigt" ind i ægteskabet. Den bevisbyrde var nok for det meste vanskelig at løfte.

Fra slutningen af 1700-tallet havde der imidlertid udviklet sig en liberal administrativ praksis, der parallelt med domstolene gjorde det muligt at opnå skilsmisse af andre årsager end dem, der var nævnt i *Danske Lov*. I 1790, året efter den franske revolutions udbrud, da oplysningstidsidéer og liberale vinde blæste ind over landet, opnåede to separerede par skilsmisse ved kongelig bevilling. Kongen havde også tidligere udstedt dispensation til skilsmisse, men 1790 var ikke desto mindre et vendepunkt i skilsmisserettens historie. For det første havde kongen ikke rådført sig med teologer, sådan som det ellers var skik, men denne gang kun med jurister. For det andet var grundlaget for skilsmissebevillingen

slet og ret, at ægtefællerne nærrede gensidig ulyst til at leve sammen. Bevillingerne aftegnede dermed en ny opfattelse af ægteskabet som en verdslig kontrakt, der kunne ophæves ved fælles overenskomst.

De kongelige bevillinger blev fulgt af retsregler, der gav overøvrigheden (Københavns Overpræsidium og amtmændene i resten af landet) beføjelse til at bevilge separation og skilsmisse på baggrund af forseelser såsom manglende forsørgelse, drikfældighed, sindssygdom eller grov mishandling. Mest bemærkelsesværdigt var dog, at ingen af ægtefællerne længere behøvede at have krænket ægteskabet, førend der kunne gives tilladelse til skilsmisse. Når blot begge parter var enige om at lade sig separere og siden skille, var det tilstrækkeligt. Skyldsprincippet var med andre ord ikke længere enerådende i skilsmisseretten. En lempelig bevillingspraksis var skudt i gang, og snart blev bevilling den mest almindelige vej til skilsmisse. I 1900-tallet var det kun få procent af alle skilsmisser i Danmark, der skete ved dom.

Muligheden for skyldfri skilsmisse, det vil sige skilsmisse ved fælles overenskomst, i Danmark og andre skandinaviske lande adskilte sig markant fra de fleste andre lande i Europa og Nordamerika, som med få undtagelser først introducerede den type skilsmisse langt oppe i 1900-tallet. Nogle ægtepar i lande som England og USA så sig nødsaget til at opfinde krænkelser såsom utroskab og at udføre et helt skuespil foran en dommer for at få de stærkt eftertragtede skilsmissepapirer. I Danmark kunne de nøjes med at skrive til myndighederne, at de var kommet til den erkendelse, at de på grund af deres "gemytters uoverensstemmelse" ikke nogensinde (igen) kunne finde sand lykke i deres ægteskab, og at de derfor ønskede separation.

Det tostrengede system med både domsvej og bevillingsvej til skilsmisse var både rodet og uigen-nemskueligt. For almindelige mennesker uden særlig juridisk indsigt var det svært at få klarhed over, præcis hvad der skulle til for at opnå separation eller skilsmisse, og hvad ens rettigheder og pligter var, når først ægteskabet var opløst. Det ses blandt andet i ansøgningerne til Københavns Overpræsidium og statsamterne rundtomkring i landet, hvor desperate kvinder og – sjældnere – mænd ofte lidt famlende beskrev forskellige krænkelser, deres ægtefælle havde begået, i håb om at en af disse eller de alle tilsammen ville give dem adgang til den ønskede separation eller skilsmisse.

Alskens uhyrligheder

I 1915 søgte Mads Vilhelmsen, en vognmand fra Thisted, amtmanden om skilsmisse fra sin kone, Marianne. Parret havde allerede fået bevilling til at leve separeret ”i henseende til bord og seng”, som det hed, men nu ønskede Mads altså, at ægteskabet blev fuldstændigt ophævet. Marianne havde efter separationen ikke været i stand til at forsørge sig selv og parrets to børn for de penge, han betalte i underholdsbidrag, og derfor havde hun søgt om fattighjælp. Så længe parret kun var separeret og ikke skilt, ville det betyde, at Mads selv formelt set blev indlemmet i fattigvæsenet, og at han derfor ville miste sine borgerlige rettigheder, herunder stemmeretten.

At Marianne havde søgt fattighjælp, var dog ikke gyldig skilsmissegrund. Fortvivlet forsøgte Mads derfor at styrke sin sag ved at beskrive alle de af hustruens forseelser og dårligdomme, som han havde ”døjet med”, og som gjorde, at samlivet i hans øjne var slut for stedse: Marianne havde forsøgt at spolere ham med ”hysteriske talemåder” og ikke ta-

"Jeg vil gerne, Hr. Overpræsident, skilles fra ham på grund af åndelig grusomhed", siger konen på Dagens Tegning af Bo Bojesen (1923-2006) den 18. marts 1948. At skifte slagter er efterhånden det samme som at skifte ægtemand, havde et medlem af Kødnævnet udtalt.

**|| Bo Bojesen/VISDA/
Det Kgl. Bibliotek**

get spor hensyn til hverken ham eller andre mennesker. Hun havde desuden været fuldstændig umulig som husmor og kun gjort sine pligter i hjemmet, når det passede hende. Som eksempel nævnte han, at hun ikke ville lave mad bare nogenlunde til tiden, fordi det at rette sig efter faste tidspunkter for hende var et tegn på, at hun blot var et "tjenestemenneske" i hjemmet. Hun yppede kiv og var rent ud sagt umulig for ham at leve sammen med. Mads mente i øvrigt, at Mariannes ringe opførsel kunne forklares med, at hun tidligere havde været forlovet med en anden mand, og at hendes hjerte stadig tilhørte denne. Han mente, at alle disse forseelser burde give ham lov til at springe den trælse separationstid over for at gå direkte til skilsmisse.

Selvom Marianne ifølge den fortælling åbenlyst havde afvejet fra anstændig kvindelig adfærd,

var Mads' beskyldninger ikke meget værd i forhandlingen med forvaltningen, og de blev hverken undersøgt eller efterprøvet. Anklager om hysterisk adfærd, dårlig husførelse, sen mad og generel stridbarhed kunne ikke give smutvej til skilsmisse, og Mads fik afslag.

De, der havde råd til at hyre en god sagfører – eller som fandt vej til Studentersamfundets Rets-hjælp for Ubemidlede, etableret i 1885 – var som regel bedre stillet i mødet med myndighederne. Juristen kunne hjælpe dem med at formulere deres erfaringer og følelser i et sprog, som embedsmændene bedre kunne forstå og forholde sig til. Han kunne også bistå med at ordne deling af bo og børn.

Det gjaldt for eksempel det celebre par, skuespillerinden Agnes Flemmine Nyrop (1841-1903) og hendes mand, tidligere operasanger Jens Larsen Nyrop (1831-1904), der søgte om separation i januar 1885. Ved hjælp af en advokat stilede de en fælles ansøgning til Overpræsidiets i København. Deri bedyrede de i juridiske standardformuleringer, at deres ægteskab var færdigt i følelsesmæssig henseende: ”[vi] er efterhånden kommet til den overbevisning, at et samliv imellem os er en umulighed på grund af vores gemytters uoverensstemmelse, og vi har derfor besluttet at ansøge om separation i henseende til bord og seng”. Inden de indsendte ansøgningen, havde de fået en præst til at bekræfte, at mæglingen ikke havde nyttet noget. Parret blev hurtigt indkaldt til møde på Overpræsidiets. Her blev deling af bo, børn og gæld fastlagt. Et par uger efter at de havde sendt ansøgningen, fik parret deres separationsbevilling.

Omstændelig proces

Ved indgangen til 1900-tallet skulle ægtepar, uanset hvad ønsket om separation eller skilsmisse bundede

i, igennem to gange mægling. Først hos en præst og dernæst hos amtmænd eller ved Københavns Overpræsidium. Fik de bevilget separation, skulle de som udgangspunkt være separeret i tre år, før de kunne blive skilt. I den periode måtte de hverken genoptage samlivet med hinanden eller stå i forhold til andre. Det skete dog, at par fik bevilget skilsmisse, før separationstiden var gået. I forbindelse med skilsmisseansøgningen kunne de blive bedt om at indsende en såkaldt vandelsattest, hvori venner eller bekendte bevidnede, at de separerede ægtefæller havde holdt sig på måtten.

Selv når ægtefællerne var enige om at søge skilsmisse og derfor godt kunne få den bevilget, var processen i nogles øjne urimelig lang og møjsommelig. I 1895 klagede en læserbrevsskribent i *Politiken* over den mølle, man som skilsmissekandidat skulle igennem, inden man endegyldigt kunne slippe ud af ægteskabet. Man kunne være aldrig så enig med sin kone om at gøre afskeden "gemytlig", skrev han, men de "gnavne og højtidelige" autoriteter gjorde det hele til en pine:

"Først skal ægtefolkene møde for en præst, der sætter sin sureste mine op og underkaster dem et indiskret forhør og undertiden chikanerer dem med at lade dem møde om igen til et nyt taktløst krydsforhør og en ny sur formaningsstale".

Når det så endelig var overstået, skulle de møde op ved overøvrigheden, hvor embedsmændene også lagde ansigtet i "streng, misbilligende folder". Hvis de omsider fik myndighedernes nådige tilladelse til at gå fra hinanden, blev de i praksis anbragt i en tre år lang "amfibietilværelse", hvorunder de hverken var gift eller ikke-gift, og "hvor hver ægtefælle har sit bord og sin seng, men alligevel ikke må dele

den med nogen anden". Den indignerede skribent mente dybest set, at kirke og stat skulle blande sig helt uden om borgernes private anliggender og ikke sætte hindringer i vejen for, at de kunne få skilsmissebevilling med øjeblikkelig virkning. Han ønskede sig med andre ord den NemID-skilsmisse, som blev indført 118 år senere.

Problemet var imidlertid ikke kun, at borgerne kunne have svært ved at navigere i systemet, eller at processen var for langstrakt og opslidende. At ægteskabs- og skilsmisseretten var praksisbaseret og ikke kodificeret i lov, gav også de lokale embedsmænd relativt stort manøvrerum, når de skulle afgøre sager. I praksis kunne der være stor forskel på forvaltningen i Brønderslev, Svendborg og København. Det gjorde, at sagsbehandlingen ikke var helt ensartet, og det kunne svække retsfølelsen. Fik man afslag på sin anmodning om separation eller skilsmisse, kunne man anke sin sag til justitsministeren, hvis personlige syn på ægteskabsopløsning dermed teoretisk set også kunne komme til at påvirke afgørelsen.

Mange i samtiden var da også stærkt kritiske over for det juridiske morads på skilsmisseområdet. En jurist kritiserede fx i 1911 vilkårligheden i systemet. Det var en "anakronisme i vores tid, hvor det i almindelighed betragtes som hørende til 'menneskerettighederne', at retsforhold kan bedømmes og afgøres efter almindelig bekendtgjorte lovregler". I hans øjne var det på høje tid, at der kom en egentlig ægteskabs- og skilsmisselov.

En moderne ægteskabslov

På det tidspunkt *var* en ny lovgivning undervejs. I 1910 var Den skandinaviske Familieretskommission blevet nedsat med det formål at modernisere og ensrette lovgivningen på familieretsområdet i de

To velgørende foreninger blev i 1924 slået sammen til Mødrehjælpen, som støttede og vejledte først ugifte og fraskilte mødre og siden også de gifte. Den begyndte som en privat organisation i København, men fik afdelinger i andre dele af landet. I 1939 kom den på finansloven og blev dermed en del af det offentlige system.

**Foto fra 1961.
|| Olaf Kjelstrup/
Ritzau Scanpix**

skandinaviske lande. I kommissionen sad politikere og jurister, repræsentanter fra den fremvoksende kvindebevægelse samt medlemmer fra lægestanden. Reformprocessen handlede i sidste ende om, hvilke grundlæggende principper det moderne samfund skulle bygge på. Lovene regulerede nemlig forholdet mellem individ, familie og stat såvel som mellem kvinder og mænd.

Lovgivning og sociale adfærdsmønstre indgår som regel i et tosidet forhold. På den ene side er familieretten statens direkte adgang til at regulere almindelige menneskers mest intime forhold. Gennem lovgivning kan staten udstikke normer for, hvordan man indretter sine nære relationer, hvad man må og bør gøre, og hvad man absolut skal afholde sig fra. På den anden side må loven i det mindste i et demokratisk samfund også afspejle flertallets normer og handlemønstre. Ofte er det sådan, at ændringer i praksis går forud for ny lovgivning.

Familieretskommissionen ønskede dels at modernisere ægteskabet, så det forblev levedygtigt, dels at skabe forudsætningerne for et samfund bygget på principper om individernes frihed og ligestilling. Disse principper kom da også til at kendetegne de danske ægteskabslove i henholdsvis 1922 og

1925. Det mest bemærkelsesværdige var, at lovene indførte formel økonomisk ligestilling mellem ægtefællerne. Som udgangspunkt skulle den fælles ejendom ved en skilsmisse fordeles ligeligt mellem parterne. Samtidig kunne den ægtefælle, der havde den højeste indtægt, forpligtes til at betale underholdsbidrag til den anden. Med hensyn til adgangen til separation og skilsmisse repræsenterede loven af 1922 mere eller mindre en kodificering af gældende praksis. Dog blev den gejstlige mægling afskaffet, og separationsperioden blev sat ned til halvandet år, hvis parterne var enige om at søge separation. Hvis kun den ene part ønskede at opløse ægteskabet, skulle separationen vare to år, førend man kunne opnå skilsmisse.

Knude eller sløjfe

Læser man debatterne fra Rigsdagen eller aviserne fra samtiden, forekommer loven af 1922 om ikke ukontroversiel, så i hvert fald som noget, kun et mindretal for alvor kunne hidse sig op over. De fleste uenigheder omhandlede mindre hjørner af lovgivningen og ikke dens grundtanker.

I samfundsdebatten som helhed lignede fronterne til forveksling dem, man kunne se i 2013-debatten om NemID-skilsmisse. Mange betonedes, at ægtefællerne skulle have større selvbestemmelse, og at staten skulle blande sig uden om borgernes privatsfære. Andre mente, at den nye lov hellere skulle have trukket i den modsatte retning og gjort det vanskeligere at opnå skilsmisse. En lederskribent i *Kristeligt Dagblad* var for eksempel skuffet over den ”skandaløse lethed, hvormed særlig Københavns frilevere” fortsat kunne skifte ægtefælle. Han konstaterede misfornøjjet: ”Grundsætningen i dette lovforslag er den, at ægteskabet skal ikke bindes i knude, men i sløjfe”.

Ak, hans og hans ligesindedes kamp var forgæves. Til nogles forargelse, men til de flestes tilfredshed, blev det i løbet af århundredet lettere at opløse et ægteskab. Først og fremmest blev det muligt for den ene ægtefælle ensidigt at opnå separation, også selvom den anden hverken havde forbrudt sig imod ægteskabet eller givet sit samtykke til separationen. Derudover indførte lovgiverne flere direkte veje til skilsmisse. En lovrevision i 1969 fjernede parternes skyldsforhold endeligt og forkortede separationsperioden til et år. Fra 1989 blev den obligatoriske separationsperiode for par, der var enige om skilsmisse, reduceret til seks måneder, mens ensidig skilsmisse krævede 12 måneders separation. Dog kunne man i forbindelse med krænkelser såsom utroskab eller vold få øjeblikkelig skilsmisse.

Da Folketinget i 2013 afskaffede den obligatoriske separationsperiode, forsvandt den sidste skilsmisshindring for par, hvor begge ægtefæller var enige. For par, hvor kun den ene ægtefælle ønskede skilsmisse, blev separationsperioden forkortet til et halvt år. Ægteskabet havde dermed i juridisk henseende bevæget sig fra at være en tæt på uopløselig enhed i *Danske Lov* til at være en valgfri kontrakt mellem to individer. Man kunne undlade at lade sig vie til at begynde med, og havde man gjort det og fortrudt, kunne man relativt nemt komme ud af det igen.

Gensidig uafhængighed

At det juridisk set blev lettere at slippe ud af ægteskabet, kan ikke i sig selv forklare den markante stigning i antallet af skilsmisser i 1900-tallet. En liberalisering af lovgivningen fører som regel kun til en kortvarig stigning i antallet af skilsmisser, hvorefter kurven som regel falder igen. Loven skaber

nemlig ikke i sig selv behov for skilsmisse, og den afgør heller ikke alene, om et brud er muligt.

Økonomi er en anden central faktor. I løbet af 1900-tallet blev det netop økonomisk realistisk og praktisk muligt for flere og flere mennesker at bryde ud af ægteskabet. Industrialiseringen, ændringerne af landbrugsproduktionen og den fortsatte urbanisering førte over tid til gennemgribende forandringer af familien, kønsordenen og ægteskabet. Det skabte grobund for flere skilsmisser.

På gården i 1800-tallets landbrugssamfund indgik familiens medlemmer i et arbejdsfællesskab, ikke alene med ægtefælle og børn, men også ofte med karle og piger. Der eksisterede en relativt klar kønsbetinget arbejdsdeling. Mens mændene tog sig af landbruget og gårdens drift, var kvinderne ansvarlige for en række opgaver såsom malkning, slagtning, tekstilfremstilling, syning og madlavning, ligesom de også ofte hjalp til med høsten. Dertil kom børneomsorg og -opdragelse. Også i fattigere landarbejderfamilier, der måtte sælge deres arbejdskraft, var arbejdsdelingen klar. Lige så lidt som hustruen kunne klare sig uden sin mand, kunne han klare sig uden hende.

Den gensidige afhængighed gjorde, at forestillingen om at opløse ægteskabet må have været endog meget fjern for de fleste. Ægteskabet var ens skæbne, og man blev sammen, også selvom det for nogle indebar at leve i årevis med utroskab, druk og vold.

I takt med at landbruget blev mekaniseret, og behovet for arbejdskraft faldt, mens det steg i den urbane industri, flyttede flere og flere ind til byerne. Dermed ændrede familieenheden sig også. Som 1900-tallet skred frem, levede de færreste længere i storhushold eller i familier, der udgjorde en fælles produktionsenhed såsom landbrug eller håndværksvirksomhed.

Kernefamilien med far, mor og børn blev over tid den altdominerende familieform i alle samfundslag. I første halvdel af århundredet var den kønnede arbejdsdeling stadig klar: Mændene gik på arbejde, og kvinderne tog sig af hjem og børn med alle de arbejdsopgaver, der var forbundet hermed. I velstillede hjem havde man gerne en lavtlønnet pige i huset, som kunne hjælpe hustruen med husarbejdet. I arbejderklassehjem var det til gengæld almindeligt, at konen også havde lønnet arbejde, fx på en fabrik eller med syning, rengøring eller vask. Med tiden kom der flere og flere tekniske hjælpemidler til i hjemmet: køleskab, vaskemaskine og støvsuger, og flere produkter kunne købes færdiglavede. Gradvist overtog staten også flere af de opgaver, der tidligere havde ligget hos familien og især hos husmødrene, fx børnepasning og pleje af syge og gamle.

Idet afhængigheden, der havde knyttet båndet tæt mellem ægtefællerne, blev svækket, blev skilsmisse også en mere farbar vej – til at begynde med mest for mændene, men siden også for kvinderne.

Gradvis ligestilling

Det ligestillingsprincip, der blev indskrevet i den nye ægteskabslovgivning i 1920'erne, gjorde det som udgangspunkt mere økonomisk realistisk for en kone at forlade sin mand. Hun kunne nu stille krav på halvdelen af boet og bede om underholdsbidrag, hvis manden tjente mere end hende. Omvendt var hun også forpligtet på halvdelen af gælden, hvis der var en sådan. Hvis hun ikke havde et selvstændigt indtægtsgrundlag, kunne det derfor være overordentligt svært at få enderne til at mødes. Undlod hendes fraskilte mand at betale underholdsbidrag, var der sjældent meget, hun kunne stille op.

I mellemkrigstiden var det almindeligt, at kvinder, der som unge havde tjent deres egne penge,

skruede ned for eller helt droppede deres lønnede arbejde eller blev fyret, når de blev gift. Selvom flere gifte kvinder end tidligere havde lønnet arbejde, var mulighederne – ikke mindst for ældre og uudannede kvinder – begrænsede. Deres indtægter var væsentligt ringere end mænds, og de færreste kunne tjene nok til at forsørge sig selv, endsize en børneflokk.

Præcis hvornår velfærdsstaten tog sin begyndelse, er noget, forskere stadig diskuterer. Nogle historikere trækker spor helt tilbage til enevælden, andre fremhæver slutningen af 1800-tallet som en afgørende epoke. Men at 1930'erne var et vendepunkt, er de fleste enige om. I det årti voksede tilslutningen til idéen om, at staten skulle påtage sig en større del af forsørgelsen af borgere, der ikke kunne klare sig selv. Det var en opgave, der tidligere hovedsageligt havde ligget hos familien, hos velgørende foreninger og i nogen grad hos fattigvæsenet, som kan ses som en forløber for velfærdsstaten. Socialminister K.K. Steinckes (1880-1963) store socialreform fra 1933 indførte ret til offentlig hjælp til et økonomisk eksistensminimum for alle. Reformen sigtede til at styrke familien med en mandlig forsørger som udgangspunkt, men staten havde nu pligt til at sikre enhver statsborger uanset køn. Fra 1939 kom den hidtil private organisation Mødrehjælpen på finansloven, og organisationens virkefelt blev udvidet. Mødrehjælpen ydede juridisk rådgivning og vejledning i forbindelse med økonomiske problemer til både ugifte, gifte og fraskilte mødre.

I efterkrigstiden kom der øget efterspørgsel på arbejdskraft, hvilket gav en større andel af kvinderne adgang til arbejdsmarkedet. I den periode steg skilsmisseraten anseeligt. Det kan måske skyldes eftervirkninger af besættelsestidens belastning på familien, men det kan også hænge sammen med, at

det blev muligt for flere kvinder at klare sig på egen hånd med de nye muligheder for erhvervsarbejde.

Flere familier kunne efterhånden leve for én indkomst, og mange kvinder valgte stadig lønnet arbejde fra, når de blev gift. I perioden 1940-1965 var tæt på halvdelen af alle kvinder mellem 15 og 74 år hjemmegående husmødre i det mindste i en periode af deres liv. For de gifte kvinder, der arbejdede ude, kunne børnepasning dog være en udfordring. Selvom de første daginstitutioner havde set dagens lys, blev de udearbejdende mødres små børn hovedsageligt passet af familie eller andre i kvarteret.

En fortvivlet kvinde

I maj 1957 skrev en 25-årig kvinde, "A.G.N.", til Tove Ditlevsens (1917-1976) brevkasse i *Familie Journal* og fortalte om sit ulykkelige ægteskab og bad om den berømte forfatters råd til, om hun skulle blive sammen med eller gå fra manden. A.G.N. havde været gift med sin nu 34-årige mand i fire år. De havde en søn sammen, og hun ventede deres andet barn. Hendes mand havde ikke et smil tilovers til hende, skrev hun. Når han kom hjem hver dag kl. 18, var han både fuld og sur, sagde ikke goddag, men gik i stedet straks i gang med at skælde og smælde på både hende og sønnen. De havde aldrig nogensinde spist et måltid sammen i ro og fred, altid skældte han ud og beklagede sig. Det var hændt, at hun havde slået i bordet og bedt om madro, men så lukkede han munden på hende ved at minde hende om, at hun ikke havde haft fem øre med ind i ægteskabet. Det var jo sandt nok, medgav hun i brevet, men hun var ked af at måtte blive mindet om det.

Det værste var dog alligevel, at han beskyldte hende for utroskab og hævdede, at han ikke var far til deres søn. De kunne kun omgås midaldrende par, for hvis de mødtes med jævnaldrende, anklagede

I årene 1956-1976
besvarede Tove
Ditlevsen mere end
4.000 breve til *Familie
Journals* brevkasse.
Mange kvinder
med ægteskabelige
problemer skrev til
forfatteren, som ofte
rådte dem til at blive
sammen med manden,
også selvom de fortalte
om vold og misbrug.
Selv blev hun gift fire
gange og skilt lige så
mange gange.
|| Rie Nissen/VISDA/
Det Kgl. Bibliotek

han hende for at flirte med mændene. Skete det en enkelt gang imellem, at de gik en søndagstur, skulle hun helst gå og kigge ned på sine sko, for ellers spurgte han: "Var det en af dine elskere, du kiggede efter?" Han havde også bedyret, at når det barn, hun nu ventede sig, var født, ville han få taget blodprøve af begge børnene. På den måde ville han skaffe sig bevis for hendes utroskab, så han kunne smide alle tre på porten. Hun havde prøvet at være sød og kærlig over for ham, men intet hjalp:

"Jeg holder mit hjem og vores tøj pænt og ordentligt, og maden står på bordet, når han træder ind ad døren, og så snart vi har spist, kommer drengen i seng, og jeg lader opvasken stå til dagen efter for at sætte mig ind i stuen sammen med min mand. Men når jeg kommer ind, ligger han på sofaen og sover, og han er komplet umulig at ruske liv i, og så sidder man her alene og kukkelurer".

A.G.N. var kort sagt udsat for daglige ydmygelser, og de færreste i nutidens Danmark ville nok besinde

sig på at råde kvinden til skilsmisse. Hun ønskede også selv at komme ud af det nedbrydende forhold, både for sin egen og børnenes skyld, særligt fordi sønnen nu var begyndt at forsøge at beskytte hende mod faderens fjendtlighed. Men hun var i vildrede, for hvordan skulle hun kunne klare sig uden en uddannelse eller et arbejde? Før hun blev gift, havde hun ”passet en landcentral”, men hun vurderede ikke selv, at der var de store chancer for hende i det fag længere. Hun følte sig derfor fuldstændig fanget i sin situation.

I sit svar anerkendte Tove Ditlevsen, at A.G.N.s mand var ”syg i sindet”, men samtidig advarede hun hende imod at gå fra ham. En sagfører eller læge ville måske nok råde hende til skilsmisse, skrev hun, men ingen af dem ville være til større hjælp, når hun stod alene med to små børn og var lige så ilde stedt økonomisk som de fleste andre enlige mødre. ”Skilsmisse må De kun betragte som en sidste nødudvej i tilfælde af, at Deres mand er kronisk nervesvækket, eller hvis det er komplet umuligt at få ham til at søge sagkyndig hjælp”. Forfatteren rådede i stedet A.G.N. til at betro sig til en, hendes mand stolede på, og som kunne overtale ham til at gå til psykiater.

Om A.G.N., der trods alt havde fundet modet til at skrive til brevkassen, fulgte Tove Ditlevsens råd, og hvordan det i givet fald gik, ved vi ikke. Måske lykkedes det hende at finde en måde at forsørge sig selv og børnene på, men det havde i så fald betydet en markant nedgang i levevilkår for dem. En mulighed – måske hendes bedste chance – ville have været at finde en anden mand, der kunne forsørge hende og børnene.

Uanset hvordan hendes skæbne formede sig, er det sikkert og vist, at der gennem historien har været tusindvis og atter tusindvis af kvinder, der har

ønsket at forlade et dysfunktionelt ægteskab, men som ikke har kunnet gøre det, uden at de og deres børn endte i fattigdom. Historisk set har skilsmisse oftest ført til en bedre økonomi for mænd, men en mærkbar forringelse af levevilkår for kvinder, også selvom de var i stand til at finde arbejde. Det skyldes dels, at kvinders indkomst generelt var (og stadig er) lavere end mænds, dels at kvinder oftere blev tildelt forældremyndigheden og dermed forsørgelsespligten over de fælles børn. Fraskilte kvinder skulle altså dække større udgifter med færre midler. Ikke desto mindre peger undersøgelser på, at langt størstedelen af skilsmisser både i Danmark og i andre vestlige lande sker og også tidligere skete på kvindens initiativ.

Ikke så længe efter A.G.N. sendte sit fortvivlede brev til Tove Ditlevsen, begyndte der imidlertid at ske store forandringer. I slutningen af 1960'erne – omtrent samtidig med at skilsmisseraten tog det mest markante sving opad – faldt andelen af husmødre drastisk. I 1990 var kun 5 % af kvinder mellem 15 og 74 år hjemmearbejdende.

Kvindens indtog på arbejdsmarkedet var en afgørende forudsætning for det voksende antal skilsmisser. Dels satte deres erhvervsarbejde formentlig nogle kernefamilier under pres, fordi de nu var væk fra familien i mange timer og dermed havde mindre tid og overskud til at udføre det fysiske og følelsesmæssige arbejde i hjemmet. Dels kunne kvinders erfaring med at arbejde uden for hjemmet medføre, at en verden af muligheder åbnede sig for dem, og drømme om en anden tilværelse fik næring. Allervigtigst er dog den voksende grad af økonomisk selvstændighed, der gjorde det muligt for kvinder at forsørge sig selv og deres børn på et acceptabelt niveau.

**I 1970'erne gjorde flere og flere danskere op med det, de opfattede som forældede normer, og forsøgte at skabe anderledes samlivsformer, fx i kollektiver. Mange betragtede skilsmisse som et nødvendigt skridt i en frigørelsesproces, ikke mindst for kvinder, der hellere før end siden skulle ud af patriarkatets undertrykkende grundpille: kernefamilien. Billedet er fra kollektivet Svanholm i 1970'erne.
|| Lars Hansen/Ritzau Scanpix**

Nye
normer

Skilsmisse- skam i land og by

Moralbegreber i et samfund forandrer sig over tid, ligesom de varierer mellem forskellige sociale miljøer. Det samme gør normerne for, hvordan man bør føle og handle i forskellige situationer. Skammen, der ofte rammer dem, der bryder med herskende normer, er en stærk adfærdsregulerende kraft. Det gælder i høj grad også, når det kommer til skilsmisse.

Ordet skilsmisse sammenføjer ”skil” fra ”at skille” og det oldnordiske ”misse”, som betyder at slå fejl eller at miste. Ordet dækker altså over det forhold, der opstår ved adskillelse, og som ofte er præget af savn og tab, men indimellem også af en følelse af nederlag, af at have slået fejl.

Den dag i dag vil nogle formentlig opleve skam over at blive skilt, måske fordi det kan opfattes som et personligt nederlag, måske fordi man af religiøse eller kulturelle grunde anser skilsmisse som problematisk. Men i samfundet som helhed er der næppe nogen tvivl om, at skilsmisseskammen er aftaget markant igennem 1900-tallet.

I sin erindringsbog *Byen erobret* fra 1945 genkaldte den frisindede forfatter Agnes Henningsen (1868-1962) sig, hvordan hendes tjenestepige Anna

Landets ægteskaber var efter manges opfattelse grundstenene i samfundet, og det var kvindernes ansvar, at de var velfungerende. Husmødrene bar kort sagt nationen på skuldrene. Man blev dog ikke husmoder fra den ene dag til den anden. Her ses elever på Den Suhrske Husmoderskole i 1921. || Holger Damgaard/Ritzau Scanpix

reagerede den dag i 1895, da hun fortalte hende om sin forestående skilsmisse fra manden: "Anna fremhulkede, at en forladt kone var en skam og en skændsel. Nu ville hun hjem til sine hæderlige forældre. Og hun styrtede ud og lukkede sig inde på sit værelse, hvad der aldrig før var hændt". En skilsmisse var ikke blot et individuelt tab eller tegn på manglende udholdenhed i modgang. Den gav associationer til usædelighed og dårlig moral. Tjenestepigen Anna reagerede instinktivt med at ville flygte, formentlig fordi skilsmissemaskinen ikke bare klistrede til de to ægtefæller, men også kunne inficere omgivelserne. For hvad sagde det ikke om en person, at hun havde været i huset hos et par, der havde så stor uorden i deres kærlighedsliv, at de endte i skilsmisse?

Agnes Henningsen var selv – i det mindste i erindrungen 50 år senere – relativt uanfægtet af provinsboernes i hendes øjne lidt kedelige og indskrænkede opfattelse af ægteskab og seksualitet. Men for mange har tanken om omgivelsernes reaktion formentlig spillet en stor rolle i overvejelserne om skilsmisse. Ville en eventuel skilsmisse forvandle én til en slags social paria, eller ville man fortsat kunne indgå i de samme sociale cirkler uden frygt for ond-sindet sladder?

Graden af tolerance over for skilsmisse og andre typer adfærd, der kompromitterede ægteskabet, varierede stærkt mellem forskellige socioøkonomiske og religiøse grupper såvel som mellem land og by. I storbyerne, og særligt i København, var der allerede i slutningen af 1800-tallet miljøer, hvor det i bund og grund blev opfattet som acceptabelt at blive skilt. Det gjaldt ikke bare i de frisindede intellektuelle og kunstneriske kredse, men også i arbejderklassesvarterer, hvor tolerancen over for både før- og udenomsægteskabelig seksuel udfoldelse var større, og hvor en skilsmisse derfor ikke var helt så socialt prekær.

Meget tyder på, at den gensidige overvågning var stærkere i de små landsbysamfund og mindre provinsbyer. I de fleste miljøer på landet var normerne mere konservative, og de sociale konsekvenser, hvis man brød de uskrevne regler, formentlig desto større. I forbindelse med Folketingets tredjebehandling af den lov, der i 1922 lettede adgangen til skilsmisse, bemærkede Venstrepolitikerens Peder Pedersen Pinstrup (1861-1934), at den nye lov var en af den moderne kulturs ”mest giftige og beske frugter”. Han hæftede sig ved, at byerne var fortrop i udviklingen: ”Denne kultur, som har ført så vidt, at i byerne er det at blive skilt ikke længere noget, man skammer sig over”. Skamme sig burde man stadig

gøre, når ens ægteskab forliste, og det var altså efter hans vurdering kun i provinsen, man endnu formåede at føle moralsk korrekt.

Uanset om byboerne virkelig var så skamløse, som venstremanden mente, afspejlede de forskellige holdninger til skilsmisse sig i skilsmisestatistikkerne. Mens skilsmisse i mange mindre landsbysamfund stadig var en sjældenhed langt op i århundredet, var det i København allerede i første halvdel af 1930'erne hvert femte par, der blev skilt.

I 1975 kunne *Jyllands-Posten* referere en statistik, der viste et proportionelt forhold mellem en bys indbyggertal og skilsmisseraten: Jo større byen var, des højere var andelen af ægteskaber, der gik i stykker. Stiftamtmand Niels K. Møllmann (1913-1990) fra Aarhus, der i den anledning blev interviewet, mente dog ikke, at det var udtryk for byernes åndelige forfald eller moralsk fordærv. Det var nok nærmere en følge af livsstilen i storbyen:

”Der er i de meget store bysamfund mere, som ‘trækker’ – også bort fra hjemmeliv og dermed ægteskab. Mere end at samle kan livet og foretagsomheden i hovedstadsområder splitte mennesker i deres daglige tilværelse – således også splitte ægteskaber”.

Ud over det forskelligartede dagligliv på landet og i byen og den større gensidige afhængighed mellem ægtefæller i landbruget har sociale mønstre formentlig spillet en rolle. Hvis ingen eller kun få andre i ens nærmiljø er blevet skilt, kan det være desto vanskeligere og ensommere selv at træffe det valg.

En udvikling i skilsmisseantallet er ofte selvforstærkende. Historiker Roderick Phillips (1947-) har skrevet et digert værk om skilsmisens historie i den vestlige verden. Han mener, det er en fejl at betragte skilsmisseraten som et passivt fænomen, der

udelukkende skal forklares af andre, ydre faktorer. Skilsmisser er snarere i sig selv en slags drivkraft i udviklingen. Når flere begynder at lade sig skille, bliver andre opmærksomme på skilsmisse som potentiel vej ud af et dårligt ægteskab, og det bliver gradvist et mere socialt acceptabelt livsvalg. Det leder til flere skilsmisser, hvilket så igen udbreder bevidstheden om skilsmisse som en mulighed. Kort sagt: Skilsmisse avler skilsmisse.

Farlige skilsmisser

”Skilsmisserne truer samfundet med opløsning”. Sådan lød den gruopvækkende overskrift på en artikel i *Jyllands-Posten* bragt den 14. maj 1965. Der, midt under Den Kolde Krig, var det ikke en ydre fjendes potentielle angreb, der blev diskuteret, men derimod den uhyggelige stigning i skilsmisseraten fra ”3 til 19 procent på et halvt århundrede”, som varslede en samfundsopløsning indefra. Artiklen gav læserne 11 gode råd til, hvordan de kunne værne om deres ægteskab, såsom: ”Sæt aldrig Deres meninger igennem. Giv Deres ægtefælle ret. Indret deres vaner efter deres ægtefælles vaner. Hold øje med Deres økonomi og orden i den”. Dermed trak avisen en direkte linje fra den enkeltes opførsel i det mest personlige af alle forhold til hele samfundets overlevelse.

I mere end hundrede år har iagttagere bekymret sig for, om det voksende antal skilsmisser var et ildevarslende tegn på, at ægteskabet som institution var på vej til at smuldre, og om dette ville undergrave samfundsmoralen og den sociale sammenhængskraft. Når bekymringen over skilsmisser ikke kun angik de fraskilte og deres børns velbefindende, men hele samfundets overlevelse, hænger det sammen med, at ægteskabet netop altid har været meget mere end et personligt anliggende mellem

to individer. Siden reformationen har ægteskabet i luthersk protestantisk ideologi figureret som en hellig institution af grundlæggende samfundsbetydning, og den forestilling kan man genfinde helt frem til i dag. Som institution har ægteskabet været med til at opretholde bestemte moralske forestillinger om det gode liv, regulere forholdet mellem mand og kvinde og fungeret som den oplagte model for, hvordan børn kan forestille sig deres egen fremtid. På grund af den gensidige forsørgelsespligt har ægteskabet også i mere umiddelbar økonomisk henseende været vigtigt for samfundets stabilitet. Derfor blev ægteskabet ofte beskrevet som samfundets ”byggesten” eller ”fundament”, præcis som flere på den borgerlige fløj gjorde det et halvt århundrede senere i forbindelse med debatten om NemID-skilsmisse.

Historisk set blev ansvaret for at sikre dette fundament som regel placeret på skuldrene af ægtefællerne og navnlig på landets hustruer og husmødre. Allerede i 1500-tallet formanede præster om kvindernes ansvar for at løfte det praktiske og emotionelle arbejde, der skulle understøtte ægteskabet.

Det samme mønster gjorde sig gældende flere århundreder senere. Gennem anvisningslitteratur og dameblade fra 1800-tallet og et godt stykke op i 1900-tallet blev kvinder jævnlige mindet om deres ansvar for samfundets styrke, ja, for hele nationens fremtid. ”[I]ngen er mere i tvivl om, at vort samfunds trivsel er afhængig af de gode hjem og disse af deres ledere, husmødrene”, lød det i tidsskriftet *Husmoderen* i 1925. Husmødrene instruerede hinanden i, hvordan de skulle holde hjemmet rent og pænt, opdrage børnene blidt, men fast, sørge for ernæringsmæssig korrekt og velsmagende mad til hele familien, være sparsommelige, købe danske

varer, tilgodese mandens behov, fostre fædrelands-kærlighed hos børnene, sørge for altid at have et velplejet ydre og at møde ægtemanden med et smil, når han kom hjem fra sin strabadserende arbejdsdag.

Nogle husmødre har sikkert ranket ryggen i bevidstheden om, at hvis blot de var omhyggelige og kærlige, ville de også bidrage væsentligt til nationens velstand. Men når det mislykkedes – når hjemmet var præget af ufred og skænderier, eller endnu værre, når ægteskabet forliste, var nederlaget også desto større. De havde ikke formået at løfte den for familien og samfundet så vigtige opgave: at sikre et harmonisk og lykkeligt ægteskab.

I en gallupundersøgelse af ægteskabelige problemer og befolkningens syn på ægteskab og skilsmisse fra 1952 fremhævede mange af respondenterne da også den i deres øjne udtalt manglende evne til at skabe et ”virkeligt hjem” som årsagen til det høje antal skilsmisser: ”navnlig kvinderne bebrejdes for deres svigtende interesse for og dygtighed til husførelse”. Grunden var, mente et flertal, at et voksende antal kvinder nu søgte beskæftigelse uden for hjemmene: ”Kvindens lettere adgang til erhverv i stedet for at passe mand og børn [...] er ødelæggende for hele samfundslivet”.

Skilsmisserne, der fik fugerne i samfundsfundamentet til at forvitte, var altså i en vis udstrækning kvindernes skyld. Som i debatten om NemID knyttede en del respondenter i undersøgelsen dog også de mange skilsmisser til den slappe lovgivning:

”Nu til dags dukker en skilsmisse op i tanke og ord ved den mindste uenighed, tidligere sloges man, til man blev klogere. Det er så nemt at smide det hele i hovedet på hinanden og gå sin vej. Der er ikke flere ulykkelige ægteskaber nu end tidligere, men blot en

større ansvarsløshed og manglende æresfølelse – det går ud over børnene”.

Fortællingen om skilsmisser som undergravende for samfundet genlyder kort sagt som et ekko gennem hele århundredet.

Over for denne fortælling har dog stået en anden: den om skilsmisse som nødvendig for den personlige frigørelse og ikke mindst for kvinders kamp for ligestilling.

Progressive skilsmisser

Siden de sidste årtier af 1800-tallet har mange fremtrædende personer i den danske offentlighed kritiseret ægteskabet for at være en afdanket og patriarkalsk institution, der fastholdt kvinder i en underlegen position. Socialdemokraternes fader, Louis Pio (1841-1894), fremhævede for eksempel i 1871, at kvindens økonomiske afhængighed af manden var urimelig og fornedrende, og at det ulige forhold korrumpere ægteskabet som institution. Det måtte der laves om på ved at sikre kvinder større økonomisk uafhængighed både i og uden for ægteskabet: ”Vi ønsker ægteskabet omdannet fra en umoralsk, gudsbespottelig institution til et frivilligt, ædelt og smukt forhold mellem mand og kvinde”.

I Pios samtid underkastede mange af Det Moderne Gennembruds tænkere også ægteskabet en kritisk granskning. I sine romaner udstillede Amalie Skram (1846-1905) den patriarkalske dobbeltmoral, der tillod gifte mænd seksuelle udskejelser, mens kvinder blev fordømt for samme type adfærd. Nogle forfattere fremstillede endda skilsmissen som den eneste vej til frihed og værdighed for kvinder.

Mest skelsættende blev norske Henrik Ibsens (1828-1906) *Et Dukkehjem*. Teaterstykket skildrede den unge Noras forvandling fra en naiv, godtroende

og selvopofrende kone til en frigjort og handlekraftig kvinde. Efter at have mistet alle illusioner om sin mand og sit ægteskab tog Nora sit liv i egne hænder og forlod skandaløst både mand og tre børn. Stykket vakte både genklang og furore i samtiden, og det er siden uropførelsen på Det Kongelige Teater i København i 1879 blevet spillet utallige gange hele verden over. Selvom Nora som den, der vælger skilsmisse over et hult ægteskab med en svag og hyklerisk mand, ubestrideligt er stykkets heltinde, er slutningen langt fra lykkelig. Ikke alene mister hun sine børn og sin omgangskreds. Som enlig kvinde var hendes udsigter til at kunne skaffe til dagen og vejen også særdeles ringe. Dermed repræsenterede Ibsens stykke en kritik ikke kun af ægteskabet, men også af det samfund, der ved at bygge på ægteskabet som grundpille, kronisk kuede og undertrykte kvinder.

Pontoppidans ideelle hjem anno 1900

Også nobelpristageren Henrik Pontoppidan (1857-1943) tog i flere af sine romaner og noveller ægteskabet under kærlig behandling. Et af de mest bemærkelsesværdige eksempler er novellen *Det ideale Hjem* fra 1900, hvori han fremstiller ægteskabet som en afdanket og patriarkalsk institution, der leder til den enkeltes fornedrelse og fordærv. Hovedpersonen, zoolog og dr.phil. Adam Malling, er vokset op med sin mor og søster, efter forældrene blev skilt, mens han endnu var barn. Adam er stærk modstander af ægteskabet, og det byder ham derfor imod, da søsteren vil giftes. Søsterens ægteskab bliver kortvarigt, og hendes skilsmisse fra manden fremstår som et lykkeligt valg. Derefter består den lille familie igen af to søskende og moderen som overhoved – et harmonisk og lykkeligt arrangement,

præget af gensidig respekt, og hvori de samboende deler livsanskuelse, interesser og værdier.

Da Adam selv bliver berusende forelsket i den unge, smukke præstedatter Margrete, lader han sig alligevel lulle ind i drømmen om et livslangt og lykkeligt ægteskab med sin udkårne, og de to bliver gift. Forelskelsen fremstår som en slags hensættende sindsstemning, endda en galskab, der gør individet døv for de små mislyde i forholdet til den anden, og som derfor får hovedpersonen til at træffe katastrofale beslutninger. Men mislydene vil, forstår man som læser, uvægerligt på sigt udvikle sig til reelle konflikter, ulykke og sorg.

Efter kort tids ægteskab indser Malling, at han for at sikre begges lykke og frie udfoldelse må bryde forbindelsen, så de ikke ender for evigt i ægteskabets lænker, men derimod kan mindes elskovsmødet som noget smukt og helligt. Historiens lykkelige slutning er Adam Mallings smertelige afsked med den uvidende elskede, hvis dejlige hår han kærligt stryger med hånden.

”At forklare hende, hvorfor de måtte skilles, ville være håbløst. [...] Allermindst ville han kunne gøre hende det begribeligt, at det var af kærlighed til hende, han forlod hende, at hver lykkelig dag fik dem begge to til at synke ubehjælpeligere ned i ulykken”.

Skilsmisse bliver hermed vejen til det gode, sande liv.

Igennem Mallings betragtninger plæderer Pontoppidan også mere direkte for en matriarkalsk familieform, hvori kvinderne skaffer sig børn gennem mere eller mindre tilfældige møder med mænd:

Som flere andre af Det Moderne Gennembruds forfattere var Henrik Pontoppidan stærkt kritisk over for ægteskabet som institution. Han forsøgte at gøre op med det livslange monogami og foreslog i stedet en radikalt anderledes familieform med kvinden som overhoved.
|| Det Kgl. Bibliotek

”Lad bruden blive hjemme hos sin mor og sine søskende. Så kan hun forresten knytte erotiske kammeratskaber efter for godt befindende, hemmeligt eller åbenlyst, for livet eller for en aften, men i alle tilfælde uden andet fællesskab med vedkommende end det, der er nødvendigt for elskovsforholdet”.

Ægteskabet havde mistet sin positive betydning og skulle ikke holdes kunstigt i live ved hjælp af ægtepagter, særeje og andre nymodens foranstaltninger. Man måtte indse, at patriarken var blevet et overflødig, endda forstyrrende element i familielivet: ”Faderen er en ganske ligegyldig person, som slet ikke behøver at kendes, hverken af barnet eller familien”. Pontoppidan foreslog altså en radikalt anderledes model for, hvordan kærlighedslivet og familielivet – og som følge heraf samfundet – kunne indrettes.

Anmelderne anerkendte, at Pontoppidans uovertrufne evner som digter også kom til deres ret i dette værk. Flere syntes endda, at det var underholdende at følge forfatterens tankeeksperiment. Men de følte sig alligevel kaldede til at lægge afstand til hans kritik af ægteskabet, og flere fandt hans idéer om et anderledes familieliv frastødende og latterlige. Digterkollegaen Sophus Michaëlis (1865-1932) var blandt de oprørte læsere, og i sin anmeldelse gik han i rette med Pontoppidans talerør, Malling:

”Hvad kan en ægtemand, der er ked af sin kone, ikke hitte på! Det komiske er, at han tror at lytte til idealets røst, når han løber væk. At han ikke egner sig for den gifte stand, er uskyldigt; men derfor behøvede han ikke at optræde som samfundsreformsator med et projekt, der er det rene pjank”.

Pontoppidan havde ikke ligefrem flertallet bag sig, da han i 1900 udfoldede sin radikale familieutopi. Men fejringen af skilsmisse som vejen til frihed og et bedre liv gik igen i en del bøger, teaterstykker og film i det følgende århundrede.

Frigørelse eller fallit

Skruer man tiden godt et halvt århundrede frem, blev den type kritik, som Det Moderne Gennembruds forfattere havde formuleret, næsten mainstream i den danske offentlighed. I 1970'erne gjorde blomsterbørnene og rødstrømperne op med den konventionelle monogame kernefamilie, der havde været i højsædet i årtierne forinden. For mange kom skilsmisse til at repræsentere en måske nok smertefuld, men også nødvendig personlig frigørelseskamp. Man skulle ud af patriarkatets undertrykkende strukturer – strukturer, der ifølge feministi-

ske kritikere aflejrede sig i og virkede gennem det enkelte ægteskab. I 1966 var p-pillen blevet tilgængelig på det danske marked, og i 1973 blev aborten fri. De udviklinger gav yderligere et skub til den seksuelle frigørelse. Det personlige var politisk, og seksualitet og kærlighed kunne nu for alvor sættes fri af ægteskabets tøjler.

En af de skarpeste kritikere var forfatter Suzanne Brøgger (1944-). Lidt ligesom Karen Blixen havde gjort det et halvt århundrede tidligere, hævdede Brøgger i debutbogen *Fri os fra kærligheden* fra 1973, at ægteskabet var et levn fra fortiden, som ikke længere tjente noget reelt formål. Ikke alene var ægteskabet blevet overflødigt, det var direkte skadeligt for de mennesker, der lod sig lulle ind i det. De nygifte forestillede sig, at deres eget ægteskab ville blive bedre end vennernes, men alle tog de fejl. Og modsat Lev Tolstoj mente Brøgger ikke, at der var noget særligt unikt over den enkelte ulykkelige familie. Faktisk var de alle ulykkelige på præcis samme forudsigelige måde:

”For det er ikke ægtefællerne, der former ægteskabet, men i langt højere grad ægteskabet, der programmerer individerne – ligesom atmosfæren i et fængsel kun afhænger ganske lidt af de indespærredes personlighed”.

Ægteskabet dræbte menneskelig kreativitet, ødelagde begæret og indrullerede parterne i uundgåelige konflikter: ”De får nøjagtig den samme hændæmrende udstråling som deres forældre og deres ’mislykkede’ venner og kommer til at udsende de samme uhyggelige vibrationer”.

Som Pontoppidan plæderede Brøgger for, at man boykottede tosamheden og den urealistiske drøm om livslang monogam lykke. De progressive partier

En fotograf fangede den folkekære skuespillerinde Helle Virkner (1925-2009) og den ambitiøse socialdemokrat Jens Otto Krag (1914-1978) på deres bryllupsrejse ved den franske riviera. *Se og Hørs* forside fra den 31. juli 1959 var helt helliget det celebre par. De blev skilt 14 år senere.

|| Det Kgl. Bibliotek

og feministerne burde sætte familiens opløsning øverst på dagsordenen, mente hun. Det var den rette vej til fornyelse, udvikling og ikke mindst kvindefrigørelse: "Kvindens svage stilling er heller ingen undskyldning for at gå radikalt til værks. Hendes frigørelse er ingen forudsætning for at opløse familien, men en af konsekvenserne". Mennesker burde i stedet flytte i kollektiv – en livsform, der i Brøggers øjne passede bedre til samtidens økonomiske strukturer og produktionsmåde.

Brøgger havde uden tvivl fingeren på pulsen. I 1970'erne fandt unge mennesker nye, friere måder at udleve erotik og kærlighed på. Mange forsøgte at realisere sig selv og deres idealer for et andet samliv ved at flytte i kollektiv. De udfordrede i ord og handling ægteskabet og kernefamiliens dominans.

Med udgangspunkt i Koranen arbejder stifter af Exitcirklen og imam Sherin Khankan (1974-) for muslimske kvinders rettigheder. Hun får ugentligt henvendelser fra kvinder fanget i voldelige ægteskaber, og i Mariam Moskeen i København foretager hun blandt andet muslimske skilsmisser. Hun holdt den første fredagsbøn kun for kvinder i 2016, hvor dette foto er fra.

|| Anders Rye
Skjoldjensen/Politiken/
Ritzau Scanpix

Da den svenske filminstruktør Ingmar Bergmans (1918-2007) tv-serie *Scener fra et ægteskab* ramte skærmene i de små stuer i Danmark, var jorden altså frugtbar for radikale forandringer. Gennem fire lange afsnit udmalede serien med hidtil uset psykologisk intensitet opløsningen af et tilsyneladende lykkeligt ægteskab. Serien lagde gaderne øde og blev beskyldt for at medvirke til eksplosionen i antallet af skilsmisser i årene, der fulgte.

Et af de par, der talte i statistikken, var Danmarks statsminister, Jens Otto Krag, og den populære skuespiller Helle Virkner. Deres 14 år lange ægteskab var blevet flittigt portrætteret i ugeblade. De to var attraktive, succesrige og berejste. De omgikkes det danske og det internationale *jetset*, boede smagfuldt og havde kønne børn. De levede kort sagt, hvad der lignede et eventyr af et ægteskab, og repræsenterede et moderne familieliv. Derfor kom det som et chok for mange, da de i 1973, året efter Krag var gået af som statsminister, blev skilt. Bag facaden var ægteskabet altså alligevel ikke så glamourøst. Men hvis ikke de kunne få det til at holde, hvordan skulle andre så kunne? Omvendt var skilsmisse ikke længere pr. definition en skandale. Det var blevet et massefænomen.

I begyndelsen af 1980'erne stagnerede skilsmisseraten for en periode på et historisk højt niveau. Over 40 % af alle ægteskaber endte nu i skilsmisse, og omkring en tredjedel af alle børn oplevede, at deres forældre gik fra hinanden. I 1990'erne faldt skilsmissekurven imidlertid i nogle år. Fortællingen om skilsmisse som frigørelse veg tilbage i en årrække.

Forskellige skils- misser

Gemytter

Fordi man i Danmark siden slutningen af 1700-tallet har kunnet få separation og siden skilsmisse, uden at den ene ægtefælle havde gjort den anden uret, har juraen så at sige tilladt, at man blev skilt i mindelighed. En del skilsmissesager fra 1800-tallet er derfor overordentligt tynde. De to ægtefæller udfyldte ganske enkelt en formular, hvori de erklærede, at de på grund af ”gemytternes uoverensstemmelse” eller på grund af ”dyb og varig uoverensstemmelse” var kommet til den erkendelse, at sand lykke ikke var mulig i ægteskabet, og at de derfor ønskede separation. Fastholdt de ønsket i forbindelse med mægling, og var de i øvrigt enige om deling af børn og bohave, blev processen relativt kortfattet.

Det er klart, at bruddet reelt i nogle tilfælde var mere konfliktfyldt, end arkivalierne afspejler. Men både i skønlitteratur, interviews, erindringer mv. finder man vidnesbyrd om den slags fordragelige skilsmisser. Par, der nogenlunde synkront er kommet frem til, at de ikke længere passer sammen, og hvor forholdet måske gradvist var blevet mere og mere platonisk, og som måske derfor efter bruddet formåede at fastholde et venskab. Selvom den slags skilsmisser altså har fundet sted gennem hele 1900-tallet, har udbredelsen og normaliseringen af skilsmisse i samfundet og den voksende forventning om, man skal kunne samarbejde, formentlig gjort dem mere almindelige.

J.F. Willumsens
(1863-1958) radering
Et Ægteskab fra 1886
ligner et forvrænget
bryllupsbillede.
Igennem historien
har uhyggeligt mange
kvinder måttet
leve med voldelige
ægtemænd. I 1800- og
1900-tallet fik flere
og flere kvinder dog
bevilget separation på
grund af deres mænds
brutalitet.
|| VISDA/Den Kongelige
Kobberstiksamling/
SMK

Grimme skilsmisser

Når skilsmisser er mere konfliktfyldte, har de det til gengæld med at vende ægteskabet på vrangen, sådan at omgivelserne pludselig får lejlighed til at beskue de mindre præsentable dele af parforholdet og familielivet. I en bog om familiens kulturhistorie peger den amerikanske historiker John R. Gillis (1939-) på, at der ofte er en dyb kløft mellem den idealiserede, kærlige familie og den virkelige familie, som sjældent helt lever op til idealerne. Når skilsmisseprocessen sætter en kile ned i familieenheden, og det ikke længere er muligt at holde på formerne, bliver det desto tydeligere. Parter, der før var bundet sammen af loyalitet over for hinanden og alt det fælles, kan pludselig stå over for hinanden som mere eller mindre fremmede mennesker.

Midt i krisen skal de så finde ud af at dele de fælles ejendele, finde ud af, hvem – om nogen – der skal have boligen, og måske også dele eller fordele fælles børn imellem sig.

I første del af 1900-tallet involverede embedsmændene ved statsamterne og Overpræsidiets i København ofte politiet i skilsmisssager, hvor parterne var uenige – enten om selve separationen eller om vilkårene for den. Det betød, at en betjent afhørte både ægtefæller, eventuelt børn, naboer, venner og indimellem arbejdsgivere. Formålet var at finde ud af, om den ene havde gjort den anden uret, fx ved at være utro, voldelig eller forsømmelig. Politiet udfærdigede så en rapport om parrets forhold, som embedsmændene kunne lægge til grund for deres afgørelse om separationsvilkårene. Dermed kunne hele omgangskredsen blive involveret i parrets indre stridigheder.

Det var sjældent kun et spørgsmål om at få de kolde kendsgerninger på bordet. Tværtimod havde hver part nu interesse i at fremstille sig selv som en god ægtefælle og modparten som det modsatte. Man kunne puste små detaljer op og nedtone eller helt udelade andre. Hele det ægteskabelige samliv blev genfortalt i konfliktens perspektiv. Dermed var skilsmisseprocessen, både med og uden myndighedernes intervention, ofte med til at eskalere uoverensstemmelser og ikke bare blotte, men også forstærke den enkeltes mindre appellerende sider.

Nogle skilsmisser endte ikke bare i højkonflikt, men i vold, drabsforsøg og drab. Hvert år gennem hele 1900-tallet rapporterede danske aviser om episoder, hvor separerede eller fraskilte mænd opsøgte deres ekskoner og bankede eller endda dræbte dem og i nogle tilfælde også fælles børn. Nogle af drabsmændene begik efterfølgende selvmord. Poli- ti og medier omtalte ofte sagerne som enkelt-

stående ”tragedier”. Mange gange viste drabene sig dog at være afslutningen på langvarige voldelige forhold, som kvinderne havde forsøgt at slippe ud af. Først i 1970’erne kom der for alvor fokus på vold i parforholdet som et samfundsproblem, der krævede strukturelle tiltag. I 1979 åbnede det første krisecenter i Dannerhuset i København. Her kunne voldsramte kvinder sammen med eventuelle børn få husly, solidarisk støtte og hjælp til selvhjælp.

Evige skilsmisser

Skilsmissestatistikker tæller skilsmisser som begivenheder. Som det øjeblik, hvor den ægteskabelige kontrakt ophæves, og parternes forhold og gensidige forpligtelser forandrer sig fuldstændigt. Det er skilsmisse set udefra, fra en sikker distance. Men indefra og tæt på ser de fleste skilsmisser anderledes ud. Som daværende overpræsident i København Carl Moltke (1907-1985) skrev i en artikel om ”skilsmisens efterveer” i 1958, opfattede mange par den lovformelige separation eller skilsmisse som afslutningen på ”en lang række bryderier”. Desværre var det juridiske brud ”ofte indledningen til en ny kæde af vanskeligheder blot af anden karakter”. De nye konflikter drejede sig som regel om børn og underhaltsbidrag og hang ifølge overpræsidenten sammen med, at ægtefællernes indbyrdes følelser sjældent befandt sig på et neutralt nulpunkt. Den ene var gerne jaloux, bitter eller tynget af dårlig samvittighed, og det gjorde sjældent situationen bedre, at den anden måske stadig nærrede positive følelser.

Som Moltke antydede, var skilsmisser omsiggribende, ofte kaotiske emotionelle processer, der vendte op og ned på alt, typisk flere gange. Andre kilder fra hele århundredet – såsom skilsmis-sesager, brevkassebreve, interviews, psykologiske

eksperters fremstillinger, kunst og skønlitteratur – bevidner også det følelsesmæssige virvar og rod, skilsmisser kan medføre. Hvor eufori kan blive erstattet af skyld og håbløshed, had af ømhed og omvendt.

Det gælder også Jens Branners (1933-2013) bog *Skilsmisse – Portræt af et samfundsproblem*. Den blev udgivet i 1986, da skilsmisseraten lå omkring 45 % og rummer en række fortællinger om konkrete kvinders, mænds og børns oplevelser med skilsmisse. De er en blanding af monologer og interviews med forsmåede og smålige, fortvivlede, ensomme og samvittighedsplagede mennesker. Nogle beskriver imidlertid også lettelse, berusende frihedsfølelse, lykkestrejf og sikkerhed i deres valg. Glæden ved at løsrive sig fra snærende rammer og roller, de ikke længere havde lyst til at spille. Eller forbavselse ved efter længere sorg og mindreværdsfølelse endelig at finde indre ro eller lykke igen.

Kendetegnende for de fraskiltes fortællinger er, at skilsmisse snarere end at være en begivenhed fremstår som et kontinuerligt forløb med utallige, indimellem overlappende faser. ”Den forladte kvinde”, Winni, gav for eksempel navne til månederne efter bruddet fra manden: chokkets måned, beslutsomhedens måned, raseriets måned, sorgens og forsoningens måned, tilgivelsens måned og så sjette måned, som skulle have været fredens måned, men som blev ødelagt af et nyt raseri og en gennemsvarende jalousi.

Hver skilsmisse tager sin egen form, og derfor er det også vanskeligt at tegne et generelt emotionelt historisk rids. Skulle man alligevel pege på forskydninger, ville man nok bemærke, at skam og syndsbevidsthed er aftaget over tid. Skyld knytter sig desuden i dag hovedsageligt til børn og eventuelt til den ekspartner, man behandlede dårligt, mens

hensyn til Gud og fædreland havde en større betydning tidligere. På nogle områder forandrer de følelsesmæssige konturer sig altså. Men der lader også til at være nogle gennemgående – eller evige – træk ved skilsmisser. Nogle følelser som fx skuffelse, sorg og vrede manifesterer sig i de fleste brud igennem historien, om end i større eller mindre omfang.

Blandt minoriteter

Mens hovedparten af befolkningen i Danmark siden 1960'erne har haft en relativt accepterende indstilling til skilsmisse, kan man stadig blandt nogle religiøse og etniske minoritetsgrupper finde en væsentligt større skepsis over for fænomenet. Det gælder fx blandt katolikker og i kristne minoritetsgrupper som Jehovas Vidner, der opfatter skilsmisse som i strid med Guds ord. Ifølge Jehovas Vidner er der kun én gyldig grund til skilsmisse, nemlig ægteskabsbrud. Også inden for Folkekirken har der i hele 1900-tallet været præster, der har kviet sig ved at vie fraskilte. Så sent som i 2018 vakte det debat, da alle tre præster i Kristkirken i Kolding nægtede at vie et par, fordi den vordende brud var fraskilt. Parret måtte flytte sogn for at blive ægteviet i kirken.

Blandt flere muslimske mindretal med oprindelse i lande med mere konservativ familieret er skilsmisse ligeledes ildeset. En del af de indvandrere, der kommer fra Afghanistan, Pakistan, Irak, Libanon, Syrien og andre mellemøstlige lande, forholder sig således ikke kun til den danske lovgivning, når det kommer til ægteskab og skilsmisse. Et par bliver måske viet af en imam, der har vielsesbemyndigelse, men som også forkynnder islamiske religiøse principper for ægteskab – *nikah* – og skilsmisse. Disse principper er ofte også normen i parrenes omgangskreds. Selvom islamisk lov ikke er juri-

disk gældende i Danmark, har religiøse principper håndhævet af religiøse autoriteter dermed stor betydning for, hvordan mange mennesker anskuer deres rettigheder, og for hvilke muligheder de reelt har.

Ifølge islamisk lov kan den ægteskabelige kontrakt ophæves, men principperne for ophævelse er både flertydige og foranderlige. Generelt er det væsentligt nemmere for mænd at opnå skilsmisse, end det er for kvinder. En udbredt forståelse blandt nogle muslimske minoriteter er for eksempel, at en mand kan opløse ægteskabet ved tre gange at ytre ordet "*talaq*", uanset om hans hustru ønsker skilsmisse eller ej. I de tilfælde er han forpligtet til at betale ekskonen en sum penge og evt. til at yde underholdsbidrag.

For en kvinde er det noget vanskeligere, især hvis hendes mand modsætter sig. Hvis hun kan godtgøre, at ægtemanden ikke lever op til sine forpligtelser, er det dog ofte muligt at få støtte til en skilsmisse. Det kunne være, hvis han ikke forsørger familien, hvis han er voldelig, eller hvis han har et misbrug. Endelig er det, hvis ægtefællerne er enige om at gå fra hinanden, muligt at gennemføre en såkaldt *mubaraat*-skilsmisse, hvor parterne selv forhandler vilkårene. Mens en skilsmisse ifølge dansk lov for mange er tilstrækkelig til at opløse et *nikah*-forhold, spiller islamisk funderede opfattelser af skilsmisseret en væsentlig rolle for andre, især i miljøer med stærk social kontrol.

Meget tyder imidlertid på, at holdninger til skilsmisse også er et generationsspørgsmål, i det mindste i nogle minoritetsgrupper. Det er ifølge sociolog Anika Liversage (1966-) tilfældet blandt tyrkiske indvandrere og efterkommere, som udgør den største etniske minoritetsgruppe i Danmark. I Tyrkiet er skilsmisseraten markant lavere end i Danmark.

Ligeledes er lovgivningen mere restriktiv, og flertallet af tyrkere er negativt stemt over for skilsmisse. I de landlige dele af Tyrkiet, hvorfra størstedelen af tyrkiske indvandrere til Danmark kommer, opfatter de fleste ægteskabet som et kollektivt anliggende. Ægteskabet sikrer moralens opretholdelse og samfundets stabilitet. Det er derfor ikke noget, der kan overlades til ægtefællerne alene – og da slet ikke til hustruen.

Mens den første generation af tyrkiske indvandrere, der kom til Danmark som gæstearbejdere i 1970'erne, i det store hele fulgte skilsmissemønsteret fra deres oprindelsesland, har deres børn og børnebørn stadig hyppigere søgt skilsmisse. Skilsmisseraten i den gruppe nærmer sig dermed den blandt etniske danskere. Det skyldes formentlig, at de er vokset op i Danmark og er blevet påvirket af de mere liberale normer, der hersker i majoriteten af befolkningen.

Køn spiller også her en væsentlig rolle. Relativt flere kvindelige efterkommere efter tyrkiske indvandrere gennemfører længere uddannelser. Det gør det mere realistisk at klare sig på egen hånd. Som sådan kan man sige, at skilsmissemønsteret blandt danskere med tyrkisk baggrund ligner det, man kan se både blandt etniske danskere og i mange andre samfund: Når det bliver juridisk, praktisk, økonomisk og socialt muligt, vælger mange at gå fra deres ægtefælle, hvis forholdet ikke fungerer.

Liversages undersøgelse viser dog også, at en del af dem, der har ladet sig skille, har mødt modstand i familie og netværk. Især kvinders valg om at bryde ud af et dårligt ægteskab leder ofte til udstødelse og social isolation. Manolya, der som 18-årig i 1973 blev familiesammenført til Danmark, ønskede fx allerede kort efter ankomsten til Danmark at blive skilt fra sin mand. Men da hendes far nægtede at støtte

hende, opgav hun. 12 år senere, da hun havde lært dansk, taget sig en uddannelse og var blevet økonomisk uafhængig, valgte hun, trods farens fortsatte misbilligelse, at gå fra sin mand. "Jeg var den første [der blev skilt]", fortalte hun i en interviewundersøgelse. "Måske var der nogen, jeg ikke kendte, men der var ikke nogen fraskilte i min omgangskreds. Og dem, der tager det første skridt, betaler altid en høj pris". Manolyas historie viser også, at uddannelse og adgang til arbejdsmarkedet, foruden offentlige børnepasning og sociale ydelser, gør det muligt at blive skilt, selvom det betyder, at familien vender én ryggen.

Forældremyndighed

Et af de potentielt mest betændte aspekter ved en skilsmisse, uanset etnicitet og socialklasse, er fordelingen af fælles børn. I de første årtier af 1900-tallet var faderen, hvis han var gift med moderen, som udgangspunkt eneindehaver af forældremyndigheden over sine børn. Det betød også, at han i princippet havde ret til at beholde børnene hos sig i tilfælde af skilsmisse. Det var dog ikke alle fraskilte mænd, der gjorde brug af den ret. I praksis fik mange mødre forældremyndigheden over et eller flere fælles børn i forbindelse med separation eller skilsmisse. Var forældrene uenige, vægtede vurderingen af barnets tarv desuden tungt i myndighedernes afgørelse af, hvem der skulle have barnet eller børnene.

I forbindelse med den store revision af familieretten i første halvdel af 1920'erne blev der ændret grundlæggende på forældremyndigheden. *Lov om umyndighed og værgemål* fra 1922 foreskrev, at gifte forældre nu skulle have fælles forældremyndighed over fælles børn. Forældremyndigheden indebar pligt til "at give barnet husly, ernæring, klæder, lys, varme, skoleundervisning, religiøs og moralsk

opdragelse og videre uddannelse efter skolegangens ophør". Ved skilsmisse var det dog fortsat kun den ene forælder, der kunne bevare myndighed over barnet. Hvis begge forældre ønskede forældremyndigheden og også blev vurderet i stand til at tage sig af barnet, var parterne i princippet ligestillede.

Fra 1922 og frem rejste utallige fraskilte derfor forældremyndigheds- og samværsretssager ved overøvrigheden. Sagerne rummer hjerteskerende historier om mødre og fædre, der kæmpede for retten til at omgås og leve sammen med deres børn, og om embedsmænd, der ofte med politiets og kommunale tilsynspersoners hjælp forsøgte at afgøre, hvilken ordning der bedst tilgodeså barnets tarv og forældrenes ret. En del sager handlede om manglende forsørgerevne, moralsk forsømmelse, misrøgt, vold, alkoholisme, sindssygdom og incest. Men i rigtigt mange sager var der tale om to stridende forældre, der hver især udmærket var i stand til at tage sig af børnene. Akkurat som i dag følte mange forældre sig svigtet af myndighederne, når samarbejdet imellem dem gik i hårdknude.

Retten til Anker

En af dem, der følte sig svigtet, var rengøringskone Magda Hansen. I juni 1924 kontaktede hun Københavns Overpræsidium, fordi hun ønskede at få sin 2-årige søn, Anker, hjem til sig igen. Da hun to måneder forinden var blevet separeret fra sin mand, lagerarbejder Buster Hansen, havde hun fået "forældremagten" over deres knap 4-årige datter Agnete, mens Buster havde beholdt lille Anker. Magda havde dog tilsyneladende ikke helt forstået konsekvenserne af sit samtykke til den fordeling af børnene, som hendes mand havde foreslået. Hun havde ifølge eget udsagn opfattet det som en midlertidig foranstaltning, der kunne ændres senere. Hun

Længe valgte mange skilte forældre at dele børnene imellem sig, så et barn fx boede med faren, og et andet eller flere andre boede med moren. Derfor har mange skilsmissebørn gennem 1900-tallet savnet ikke bare deres forældre, men også deres søskende. Børnene her er fotograferet omkring 1930.

|| Tage Christensen/
Ritzau Scanpix

længtes nu så meget efter sin søn, at hun, som hun udtrykte det, var "blevet syg" af det. Buster nægtede at give afkald på Anker, og da embedsmændene konstaterede, at barnet blev passet tilbørligt, fandt de ikke grund til at fratage faderen forældremyndigheden. Magda fik derfor afslag på sin ansøgning.

Det var egentlig usædvanligt, at en mor blev adskilt fra så lille et barn, men eftersom Magda i første omgang frivilligt havde givet afkald på Anker, var hun ilde stedt. Når først forældremyndigheden var blevet tilkendt den ene forælder, ændrede forvaltningen sjældent på det. Magdas udsigter blev heller ikke bedre af, at sagsbehandleren noterede, at Magda lod til at være "i en stærk deprimeret og overnervøs sindstilstand".

Afslaget fra Overpræsidiets gjorde Magda desperat. På et lidt ubehjælpsomt skriftsprog forklarede hun, at hun før separationen aldrig var veget fra sine børns side. Da de endnu boede sammen, hang Anker altid ved hende og kunne end ikke undvære hende, når hun måtte ud og løbe ærinder i byen. Siden fødslen havde han været sygelig, og hun havde trofast plejet ham. Buster havde derimod ofte forladt hjemmet for at gå til bal. I det hele taget havde han ikke været nogen god ægtemand eller far. Magda bedyrede, at hun ville gøre hvad som helst for at få sin lille dreng hjem: "Jeg kan ikke sove og spise og jeg taber mig ustanselig [ustandseligt], lægen sagde det var synd for en mor der elskede sit barn sådan".

Dengang som i dag handlede det for mange af de involverede i forældremyndighedssager om at fremstille sig selv som den ideelle forælder og samtidig forsøge at svække tilliden til den andens evne til at tilgodese barnets behov. Forhandlingen kom dermed også til at dreje sig om, hvad der gjorde en forælder egnet og god. Svarene var ofte påfaldende kønnede. Når en mor ønskede at så tvivl om sin eksmands egnethed som far, gik anklagerne typisk på, at han havde forsømt sin forsørgelsespligt over for børnene, eller at han havde været fraværende fra hjemmet. Omvendt handlede fædrenes anklager mod mødrene gerne om, at de var moralsk tvivlsomme – og især om, at de var promiskuøse.

Mens det gode faderskab altså var særligt forbundet med penge og nærvær, var det gode moderskab afhængigt af, at man som kvinde var seksuelt og moralsk uantastelig. Samtidig var der i store dele af 1900-tallet en udbredt opfattelse af, at moderkærligheden havde en helt særlig værdi, og at båndet mellem mor og barn var afgørende for barnets udvikling. Ved dels at betone Busters fravær, dels at fremhæve sin egen moderkærlighed og barnets

tilknytning til hende tryglede Magda forvaltningen om at genoptage sagen: ”Overpræsident giv mig min søn, tænk at en mor skal lide sådan for sit barn”. Magdas bøn gjorde imidlertid ikke tilstrækkeligt indtryk på forvaltningen til, at hun fik forældremyndigheden. Til gengæld fik hun tilkendt ret til samvær med Anker i sit eget hjem hver onsdag og hver anden lørdag til søndag.

Kort efter var det imidlertid Busters tur til at kontakte forvaltningen. Samværsordningen var skadelig for sønnen, skrev han:

”Da drengens sjælelige tilstand lider meget derunder; han græder, når jeg kommer ud med ham, og han græder når jeg henter ham; og da han heller ikke kan sove om natten, når han har været derude, henstiller jeg i al ærbødighed til overpræsidenten, om jeg ikke foreløbig må være fritaget derfor”.

Parterne mødtes igen på Overpræsidiets, hvor Magda forsøgte at overbevise myndighederne om, at sønnen græd, fordi han var ulykkelig af længsel efter hende, og ikke fordi samværet var dårligt for ham.

Nu blev der iværksat en politiundersøgelse, som skulle afklare Magdas forældreegenhed. Det kan virke voldsomt, men det var almindeligt, at politiet blev involveret i vanskelige sager. Politimyndigheden fungerede i sådanne sammenhænge som statens øjne, der kiggede helt ind i de stridende folks mest private gemakker. Politiet afhørte begge forældre, venner og familiemedlemmer – herunder også Busters søster, som siden separationen havde passet Anker i dagtimerne – samt en tilsynsassistent fra Københavns Kommune, der kendte familien.

Buster og hans søster lagde vægt på Ankers voldsomme reaktion på besøgene hos moderen. Magda

insisterede på, at sønnen kun græd, når han skulle forlade hende. De nætter, hvor Anker sov hos hende, var han altid rolig. Hun var derfor ganske sikker på, at han hellere ville være hos hende end hos sin fader. Magda mente i øvrigt heller ikke, at det var kærlighed til barnet, der fik Buster til at modsætte sig besøgene. Under deres ægteskab havde han stort set ikke taget sig af børnene, og efter separationen havde han heller ikke en eneste gang spurgt til deres fælles datter. Kommunens tilsynsførende havde kun godt at sige om Magda. Hun var "en ualmindelig rar og renlig kvinde og uden tvivl en god moder for sine børn". Denne gang vandt Magda: Hun fik lov at beholde samkvemsretten.

Et par måneder senere, i slutningen af oktober, var den imidlertid gal igen. Buster mødte ikke op med Anker, når Magda skulle have samvær med ham, og hendes længsel efter drengen var ikke "til at holde ud". Buster blev flere gange indkaldt til Overpræsidiets, men han erklærede hver gang, at han ganske enkelt ikke havde i sinde at overholde samværsordningen. Til sidst besluttede Overpræsidiets derfor at genoptage forældremyndighedssagen og at sætte en ny politiundersøgelse i gang.

Denne gang gik betjenten endnu grundigere til værks. Han mødte uanmeldt op på parternes adresser for at vurdere, om de boede propert, og konstaterede, at det gjorde de begge. Han afhørte personer i deres omgangskreds såvel som beboere i den ejendom på Jægersborggade på Nørrebro, hvor parret havde boet sammen. Konklusionen blev igen, at både Magda og Buster var økonomisk, følelsesmæssigt og moralsk egnede forældre. Som det var procedure i sager uden entydigt juridisk grundlag, sendte forvaltningen politirapporten sammen med sagens øvrige akter til Justitsministeriet. Her fandt

man ikke anledning til at ændre på forældremyndigheden over Anker.

Magda og Buster forsøgte begge efter bedste evne at navigere i et system, der i vurderingen af barnets tarv vægtede stabilitet over erklæringer om moderkærlighed, og hvori samværsordninger let kunne omgås. Akkurat som i så mange andre sager i resten af århundredet blev konsekvensen, at den ene forælder helt mistede kontakten til sit barn. I maj 1925 fik Magda i tørt embedsmandssprog besked om, at kampen om Anker var endeligt tabt: Forvaltningen havde ikke midler til at sikre hendes ret til samvær med barnet. Magda og hendes søn mistede altså helt kontakten.

Indtil 1969 var det sådan, at hvis den ene part var skyld i ægteskabets sammenbrud, var vedkommende ifølge loven ringere stillet end modparten. Som det lød:

”Er det godtgjort, at den ene af forældrene væsentligt bærer skylden for samlivets ophævelse, og skønnes de begge lige egnede til at opdrage børnene, skal den anden af forældrene være nærmest til at få forældremyndigheden”.

Børn under to år måtte dog kun under ganske særlige omstændigheder fjernes fra moderen.

Der findes endnu ingen større statistiske opgørelser over, hvordan børnene blev fordelt ved skilsmisse. Foreløbige undersøgelser peger dog på, at de oftest tilfaldt moderen, og at man også i årtierne før 1969 gerne så bort fra skyldsspørgsmålet i den faktiske sagsbehandling. Som overretspræsident Carl Moltke skrev i 1958, kunne det være hårdt for et menneske, der var uskyldig i ”ægteskabets forlis”, at se den ”skyldige part” drage af med børnene. Det

var der dog ikke noget at gøre ved: ”hensynet til børnene må gå forud”.

Ifølge Moltke fik moderen i et flertal af sagerne forældremyndigheden. Det var den ordning, mange forældre selv kom frem til, blandt andet fordi fædrene ofte anså sig selv for uegnede til at skabe et ordentligt hjem for børnene. Dog fremhævede Moltke, at nogle fædre var glimrende forældre på egen hånd: ”I enkelte tilfælde ser man enlige fædre, der på strålende måde har klaret børnene, inklusive madlavning, vask og syning for dem”.

I konfliktsager var myndighederne dog ofte tilbøjelige til at lade moderen få dem, fordi børnene ofte var tættest knyttet til hende. Jo yngre børnene var, desto mindre var viljen til at fjerne dem fra hende. I det tilfælde, hvor forældrene delte børnene mellem sig, fik moderen som regel det eller de yngste, mens faderen fik det eller de ældste. Den forælder, der ikke fik forældremyndigheden, kunne ligesom i dag få tilkendt samværsret, men i tilspidsede situationer, hvor den, der havde forældremyndigheden, nægtede den anden forælder at se barnet, var der sjældent ret meget, han eller hun kunne stille op.

Skilsmissebørn i fokus

Gennem 1900-tallet har samfundsdebattører med svingende intensitet bekymret sig for, hvordan forældres skilsmisse påvirkede børn. De første årtier af århundredet var kendetegnet ved en generelt stigende opmærksomhed på børns trivsel. Den svenske forfatter Ellen Keys (1849-1926) skelsættende værk *Barnets århundrede* fra 1900, hvori hun forfægtede et børnecentreret perspektiv, vandt genklang i mange miljøer. Ny lovgivning sigtede til at beskytte børn imod urimelige arbejdsvilkår såvel som imod svigt og mishandling i hjemmet. Re-

formpædagogikken og udviklingspsykologien vandt frem: Barnet skulle i fokus, og dets udvikling skulle understøttes.

Ekspertyper og samfundsobservatører havde også øje for skilsmissernes betydning for børn. Mange frygtede, at børnene ville få varige mén af at være vidne til forældrenes konflikter og ikke mindst af at opleve hjemmets opløsning. I 1913 advarede overretssagfører og juridisk konsulent i skilsmisssager Anders Hvass (1858-1916) imod, at barnet "bliver som en kastebold mellem moderen og faderen". Hvass mente, at hvis forældrene ikke kunne enes om, hvem der skulle have børnene, kunne det være nødvendigt at overdrage forældremyndigheden til en værge og derved skåne børnene for konflikter.

Disharmoni mellem forældre blev opfattet som kimen til meget ondt. I sin berømte *Takt og Tone* fra 1918 diskuterede Emma Gad (1852-1921) også konsekvenserne af det stigende antal skilsmisser for børnene. Alvorligt mindede hun fraskilte forældre om, at de ved at bryde deres ægteskab havde pådraget sig et særligt ansvar over for deres børn. Det bedste, man som forælder kunne tilbyde sit barn, var en opvækst i et harmonisk hjem, fyldt af kærlighed og god stemning. Det lykkeligt intakte hjem med både en mor og en far, der elskede hinanden, var altså en nødvendig forudsætning for barnets sunde sjælelige vækst. Derfor var de børn, hvis familie ikke formåede at leve op til dette idylliske billede, også ilde stedt: "Inderst inde er det [...] dem, der trods alle anstrengelser i modsat retning, lider mest ved et barndomshjems forlis, fordi deres sjæleliv let tager skade deraf". Gad rådede forældre til at skærme barnet for intime detaljer i deres indbyrdes konflikter, men også til at respektere barnets behov for at elske og blive elsket af begge sine forældre.

I 1980'erne og 1990'erne behandlede ungdomsblade som *Mix* og *Vi Unge* indimellem emnet skilsmisse. Unge mennesker skrev læserbreve om problemer forbundet med forældrenes skilsmisse, og bladene bragte historier om og interviews med skilsmissebørn. På den måde kunne skilsmissebørn komme til orde og finde en slags støtte igennem medierne.

|| Karen Vallgård

Overbevisningen om, at skilsmisse skadede børn, smittede af på synet på skilsmissebørn. Eksperter og andre så på børnene med bekymring og omsorg, men indimellem også med en vis portion skepsis. Der gik ikke lang tid, førend betegnelsen skilsmissebarn – som vandt udbredelse i 1930'erne – blev associeret med afvigende og asocial adfærd. Da en børnepsykolog i 1938 blev spurgt, hvorfor et barn udviklede sig til et problembarn, svarede hun, at man sjældent traf problembørn fra harmoniske hjem. De fleste ægteskaber gik igennem kriser, mente hun, og børns reaktion kunne variere meget, alt efter om der var tale om ulmende misstemning

eller højlydte skænderier. Skilsmisse var imidlertid tit anledning til social og psykisk nedgang for børn:

”Skilsmissebørn bliver som bekendt ofte problem-børn, og disse børn er vanskelige, dog oftest vanskeligt for sig selv. Det er de børn, der senere i livet søger nervelægerne, fordi de i barndommen har fået et chok de ikke kan overvinde”.

Ansaret lå altså hos forældrene, og mens ægteskabelige konflikter var dårlige for børn, var skilsmisse noget nær det værste, man kunne udsætte dem for.

I Alba Schwartz’ (1857-1942) roman *Skilsmisens Børn* fra 1936, der blev filmatiseret tre år senere, ender det også galt for de to halvstore børn, som er blevet efterladt i et brudt hjem, da konen Maggi har forladt sin mand, Ted. Den 11-årige Carl Erik mistrives i kostskolen og forsøger til sidst at stikke af for at komme over til sin mor. Efter en stor politieftersøgning bliver han fundet og bragt hjem til sin far, uden egentlig udsigt til forbedring i situationen. Overladt til sig selv går den 15-årige storesøster Vibeke i seng med en ung mand, bliver gravid og står på selvmordets rand. Da faren opdager hendes tilstand, tager han hende ud af gymnasiet og sender hende væk, så hun kan gå graviditeten ud, føde og bortadoptere sit barn uden at forårsage skandale. Hun, som ellers er en dygtig og ambitiøs elev, må – i det mindste i første omgang – opgive tanken om studenterhuen. Schwartz skildrer forældrenes konflikter, sorg og tvivl med indlevelse, men solidariteten i fremstillingen er først og fremmest hos de uskyldige børn, for hvem skilsmissen fører til social deroute.

Selvom Schwartz og andre iagttagere uden tvivl kerede sig oprigtigt om skilsmissebørnenes velfærd, bidrog deres sammenkædning af skilsmisse og sociale problemer til at stigmatisere selvsamme

børn. Dermed var de paradoksalt nok måske også med til at forværre børnenes trivsel. Skilsmissebørn blev nærmest betragtet som suspekter: belastede og belastende, kendetegnet ved en tendens til at skulke, stjele og lyve. En del iagttagere frygtede desuden, at skilsmissebørnene som voksne selv ville ende med at blive skilt og dermed forevige og forværre de samfundsproblemer, der havde deres rod i brudte hjem. Fortællingen om svigt, udsathed og triste skæbner har derfor formentlig gjort stemplet "skilsmissebarn" ekstra ubehageligt og skambe-tonet.

Også efter at skilsmisseratens himmelflugt i slutningen af 1960'erne havde forøget andelen af skilsmissebørn markant, kunne børn og unge føle ensomhed og skam på grund af forældrenes skilsmisse. Nok havde den seksuelle revolution gjort sit til at aftabuisere samlivsformer, der afveg fra den konventionelle patriarkalske familiemodel, og nok var skilsmisse blevet udbredt i samfundet som helhed. Men i en del mindre samfund – ikke mindst langt fra de store byer – var skilsmisse stadig noget, mange så skævt til. Børn og unge, der oplevede det, kunne nemt føle sig forkerte. Som en anonym pige, der kaldte sig "Den ensomme", skrev til Spørgekassen i ungdomsbladet *Starlet* i 1974:

"Jeg har et kæmpeproblem. Jeg er flyttet til en ny by og en ny skole, men jeg kan ikke få nogen nye venner. Pigerne i klassen ignorerer mig, når jeg taler til dem, og jeg tør ikke begynde at komme i ungdomsklubben af angst for, at de vil begynde at udsprede rygter der. Min far og mor er nemlig skilt, og jeg tror, at det er derfor, at de ikke vil snakke med mig".

Uanset om den ensomme piges vanskeligheder med at få nye venner rent faktisk skyldtes, at hendes

forældre var skilt, havde forestillingen om skilsmissebørn som dårligt selskab sat sine tydelige spor i ”Den ensommes” selvopfattelse.

Det samme gjaldt en ung mand, der i 1986 fortalte en journalist, hvad det betød for ham at være skilsmissebarn. Han beskrev sig selv som splittet, usikker og ensom på grund af forældrenes skilsmisse. Han boede sammen med sin mor, men besøgte sin far, som dog på ingen måde levede op til det billede af den perfekte far, han læste om i bøger og så i reklamer. Det var særligt vanskeligt for ham, fordi der ikke rigtigt var nogen andre skilsmissebørn i hans omgangskreds. Han oplevede, at hans venner havde svært ved at forholde sig til hans situation. De undveg det, gisnede han, fordi det mindede dem om, at det kunne ske for dem selv. Det gjorde ondt:

”Misundelsen er der altid mod dem, der har forældre som bliver sammen, og stadig kan snakke om tingene. Det hænder næsten aldrig, at man møder nogen, som vil fortælle, at deres forældre er skilt. Det er en afgrund, som selv dem, man kender bedst, ikke vil tale om”.

Flere unge forklarede samme journalist, at de havde fået ordineret nervemedicin til at dulme smerte og sorg efter forældrenes skilsmisse, selvom de måske mest af alt havde brug for nogen at tale med. De unge menneskers fortællinger minder om, at de herskende familieidealer, følelseskulturen og endda den gældende medicinske praksis også former den enkeltes følelsesmæssige erfaringer. Tabuiseringen af skilsmisse forstærkede følelsen af skam og ensomhed. Mange børn oplevede, at de nærmeste voksne var uopmærksomme på dem eller for optagede af egne problemer. Det gjorde livsomvæltning-

gen desto tungere at bære, og psykofarmaka kunne blive et plaster på såret.

I takt med at fokus på børns rettigheder og trivsel voksede i de sidste årtier af 1900-tallet, kom der også øget fokus på skilsmisssers betydning for børn. I FN's børnekonvention fra 1989, som Danmark ratificerede i 1991, stod det sort på hvidt, at børn havde både ytringsfrihed og ret til at blive hørt. Det fik også betydning for tilgangen til børns oplevelse af skilsmisse. Trykte og elektroniske medier bragte i stadig stigende grad interviews med børn og unge. Blade og aviser begyndte at udgive brevkassebreve, noveller og digte forfattet af de mindreårige læsere. Endelig skabte radioprogrammet *Tværs* et fællesskab i æteren, hvori unge mennesker kunne ringe ind og dele deres problemer og få støtte, råd eller en kærlig opsang fra den kyndige Tine Bryld (1939-2011).

I 1995 efterlyste formand for Børnerådet Frode Muldkjær (1948-) i *Politikens* ungdomssektion *Junior* vidnesbyrd fra børn og unge om skilsmisse. Han italesatte skilsmisse som en negativ begivenhed i barnets tilværelse og inviterede unge læsere til at skrive ind: "Hvad synes du er det værste ved en skilsmisse, og hvis du ikke har prøvet det, hvad tror du så er det værste?"

I løbet af de følgende måneder svarede 163 børn og unge på Muldkjærs opfordring. De skildrede sorg, ensomhed og loyalitetskonflikter og ikke mindst savn efter den forælder og de søskende, de nu ikke længere delte hverdag med. En 12-årig pige skrev, at hendes forældre var blevet skilt fire år forinden. I begyndelsen havde de boet i nærheden af hinanden og endda fejret jul sammen.

"Dengang var jeg ikke ked af det, jeg så jo mine søskende hver dag i skolen. Men så flyttede jeg og

min far til Sjælland. Min mor flyttede også, men kun til Horsens. Nu savner jeg tit min mor og søskende, mest når jeg kikker i gamle fotoalbum, og ser alt det vi har lavet sammen”.

Oven i den krise, skilsmissen medførte for mange forældre, kunne fortællingen vække skyld i forhold til børnene – en skyld, som de så måtte leve med, forsøge at kompensere for eller ignorere. For forældre, som havde ladet sig skille, var det næppe heller særlig rart atter og atter at blive mindet om, at man måske havde gjort uoprettelig skade på sit barn. Der blev udgivet utallige pjecer og bøger, der vejledte forældre i, hvordan de skulle håndtere skilsmissen i forhold til børnene, så den blev så skånsom som muligt for dem.

Skyldfølelsen var imidlertid i sig selv noget, forældrene burde forsøge at regulere. Som en vejledning til skilte forældre fra 1987 pointerede, var det både naturligt og forventeligt, at forældre blev grebet af skyld over for børnene. Men de måtte lære at tøjle følelsen, så den manifesterede sig i passende mål:

”At være ophav til den myriade af problemer, der opstår ved en skilsmisse, kan ikke undgå at føre en mængde skyldfølelse med sig. Det kan både være en blanding af reel skyldfølelse, som har med følelse af ansvar at gøre, og det kan være overdrevne lammende skyldfølelser”.

Sådanne lammende følelser kunne i sig selv være skadelige for ens forældreevne og dermed for børnene. At føle og agere rigtigt i forhold til børnene var altså en hårfin balance.

Modfortællinger

I debatter gennem hele århundredet har ”barnets tarv” figureret som noget næsten helligt, noget, man ikke som moralsk habilt menneske kunne argumentere imod. Men præcis hvad barnets tarv egentlig dækkede over, var ikke helt så ligetil. Som det også kom til udtryk i debatten om NemID-skilsmisse i 2012-2013, findes der ofte konkurrerende opfattelser af, hvad der er bedst for børn – både i den enkelte familiesituation og i samfundet som helhed.

Mens der i Danmark, ligesom i det meste af Europa og Nordamerika, i 1900-tallet har hersket en stærk fortælling om, at skilsmisse er skadelig for børn, har der også været andre parallelle fortællinger. Allerede i slutningen af 1800-tallet var der frisindede røster, der fremhævede, at en skilsmisse kunne være gavnlig for børn. Den kunne befri dem for dagligt at være vidne til ubehagelige skænderier, hvilket var meget mere ødelæggende end selve bruddet. Det synspunkt var det ikke mange, der gjorde gældende i første halvdel af 1900-tallet, men fra 1950'erne var flere eksperter fremme med lignende betragtninger. På et møde i Socialpolitisk Forening i 1955 fremhævede overlæge og børnepsykiater Jens Egsgaard (1912-2007), at det sjældent var skilsmissen i sig selv, der skabte problemer for børnene. Skilsmissebørn var ikke problembørn, understregede han, og tilføjede:

”Når vi hører om ulykkelige skilsmissebørn, må vi ikke glemme, at skilsmissen sjældent er den afgørende faktor for deres sorg og uro. Det er derimod de år, der er gået forud med vedvarende spænding mellem forældrene. Det er *dem*, der gør udslaget, skilsmissen er blot slutresultatet”.

Det samme mente hans kollega, Gudrun Brun (1906-1993), som også var børnepsykiater og desuden konsulent i forældremyndigheds- og samværsrets-sager i forvaltningen i København. Hun pointerede i 1975, at et ulykkeligt ægteskab, som ikke førte til skilsmisse, kunne være langt mere destruktivt for et barn end den faktiske skilsmisse. "Den sjælelige spændingstilstand, som hersker i et hjem, hvor der er dyb uoverensstemmelse mellem forældrene, kunne man passende betegne som en latent skilsmisse". Et hjem i latent skilsmisse var præget af en utryk atmosfære, og barnet led ofte dybt under angsten for det uvisse. "Barnet føler, at der er noget, der er galt, noget, som ikke lader sig forklare". Samtidig betonedes hun, at selvom nogle skilsmissebørn blev ulykkelige, fik neuroser og udviste adfærdsvanskeligheder, gjaldt det langt fra alle.

"Ikke alle skilsmissebørn er disharmoniske; mange har fundet en ny balance i tilværelsen. Mange har indstillet sig på at dele deres tid og kærlighed mellem forældrene, eller de har knyttet sig stærkt til den ene af forældrene og muligvis fundet en substitut for den savnede far eller mor".

Endelig mindede hun om, at skilsmissebørnene kun udgjorde en brøkdel af landets ulykkelige børn.

Det var ikke kun de voksne eksperter, der forsøgte at nuancere den vedholdende fortælling om forældrenes skilsmisse som en tragedie for børn. Også nogle børn mente, at de negative historier fik lov at fylde lige lovlig meget.

Politikens juniorsektion *Mini-Politiken* bragte i 1975 et interview foretaget af den 12-årige dreng Henrik. Han ville gerne vide, hvordan det var, når ens forældre blev skilt, og derfor havde han interviewet skilsmissebarnet Bjarke. Bjarke forklarede,

Foreningen Far blev etableret i 1977 med det formål at fremme fædres rettigheder i forbindelse med skilsmisse. Dens medlemmer mente, at mænd blev diskrimineret i forældremyndigheds- og samværsretssager. Billedet er fra julen 1976, hvor der på Strøget uddeles materiale under paroler som "Forældreret = Mødreret?", "Prisen for et barn" og "Vi kræver barnets ret til sin far".
|| Ebbe Andersen/
Ritzau Scanpix

at det for hans vedkommende havde været en ret fredelig oplevelse. Han boede hos sin far, men besøgte jævnligt sin mor og sine søskende, som boede hos moren. Adspurgt, om skilsmissen havde haft nogen følger for ham, svarede han:

"Nej, ikke rigtig, udover at jeg føler man fører en vis form for dobbeltliv. Hos sin mor har man de kammerater og hos sin far nogle andre. Nogle gange er man hos sin far og nogle gange hos sin mor. Ellers synes jeg ikke der er fulgt problemer med".

En lignende opfattelse gav en 16-årig pige udtryk for, da hun to år senere ringede til den telefonsvarer, som radioprogrammet *Tværs* på P1 havde stillet til rådighed: "Det var angående det der problem ... at være skilsmissebarn", begyndte hun, for så at forklare, hvorfor det der problem egentlig ikke var noget problem:

”Der er nogen, der tror, at det er sådan ganske forfærdeligt. Men det er det sådan set ikke. Jeg er skilsmissebarn, og jeg bor hos min mor sammen med min lillebror. Og min mor, hun er blevet skilt to gange, og det synes jeg egentlig ikke man mærker noget til, andet end at man ikke har sin far derhjemme”.

Pigen syntes, der var mange fordele ved at bo alene med sin mor uden en far, der blandede sig i hendes sager.

Siden begyndelsen af 1980'erne har flere psykologer og sociologer forsøgt mere systematisk gennem både kvalitative og kvantitative undersøgelser at kortlægge, hvordan børn af skilte forældre trives og klarer sig. Generelt kan det være meget vanskeligt at isolere selve skilsmisens betydning. Hvis et barn mistrives efter en skilsmisse, kan det jo hænge sammen med mange andre ting end netop skilsmis-sen, og det kan være vanskeligt at skelne mellem de forskellige faktorer.

Overordnet konkluderer de fleste undersøgelser, at det store flertal af børn, hvis forældre er skilt, trives godt. Der er dog en større andel af disse børn, der har det svært eller klarer sig dårligt. Sammenlignet med jævnaldrende børn i kernefamilier er der flere skilsmissebørn, der udviser risikoadfærd mht. sundhed, rusmidler og kriminalitet. Ligeledes klarer skilsmissebørn sig gennemsnitligt lidt dårligere igennem skolesystemet, idet de får lidt lavere karakterer og har lidt lavere chance for at få en uddannelse efter folkeskolen, også selvom man tager højde for forældres uddannelse, indkomst m.v.

Sociolog Mai Heide Ottosen (1958-), der gennem en årrække har forsket i området, pointerer, at billedet af skilsmissebørns trivsel er sammensat:

”Selv om skilsmisse over tid er blevet mere almindeligt og acceptabelt, har skilsmissebørn gennemsnitligt en lavere kognitiv, social og emotionel trivsel end dem, der bor i kernefamilier. Men forskellene mellem de to grupper er snarere beskedne end store”.

Psykologer og sociologer, der har undersøgt børns reaktion på skilsmisse, både på kortere og længere sigt, har igen og igen lagt vægt på, at det afgørende for barnets trivsel er forældrenes evne til at samarbejde. Højkonfliktskilsmisses, hvor forældrene ikke kan enes, eller hvor der måske har været tale om vold og misbrug, er derimod næsten altid traumatiserende for børnene.

Skilte fædre

Eftersom mødre i 1900-tallet oftest fik tilkendt forældremyndigheden, har især mange fædre måttet affinde sig med, at de efter en skilsmisse mistede kontakten til deres børn. I de fleste familier var det kvinderne, som stod for hovedparten af børneopdragelsen og omsorgsarbejdet i familien, også selvom de havde arbejde uden for hjemmet. Derfor var mødrene som regel også i praksis tættere knyttet til børnene, end fædrene var. Men selvom moderkærligheden og den tætte mor-barn-relation blev dyrket i kulturen, og selvom der var mindre fokus på de følelsesmæssige bånd mellem fædre og børn, har det været en stor sorg for mange fædre at miste hel eller delvis kontakt til deres børn i forbindelse med skilsmisse.

Allerede i 1936 portrætterede Alba Schwartz i *Skilsmissens Børn* en næsten fortærende sorg hos en skilt far, nemlig hos Theodor Dreyer, hvis kone – pga. hans utroskab – har forladt ham og taget deres yngste barn, hans lille elskede Bitten, med sig. Den

første nat efter konens afrejse kan Theodor ikke finde hvile uden barnet: ”Han savnede Bittens lille beroligende åndedræt ved sin side. Den tomme plads, hvor hendes seng havde stået, var som en åben grav”. I månederne, der følger, er det først og fremmest Bitten, han længes efter. Det er hendes små stykker legetøj, han knuger til sig og gemmer i lommen, og det er tabet af hende, der får fremtiden til at se tom og meningsløs ud.

Mange fædre har efter alt at dømme følt sig uretfærdigt behandlet i forældremyndighedssager. Nogle fædre forsøgte i desperation at kidnappe deres børn, hvilket sjældent havde et lykkeligt udfald. I 1977 blev den tidstypiske interesseorganisation Foreningen Far desuden etableret. Den havde til formål at fremme fædres rettigheder i forbindelse med skilsmisse, både ved at præge udviklingen i lovgivning og ved at yde rådgivning til fædre i forbindelse med skilsmisse og forældremyndigheds- eller samværsretssager.

Før 1970’erne var fraskilte fædres vilkår imidlertid ikke noget, der blev debatteret synderligt meget i den danske offentlighed. Det ændrede den amerikanske filminstruktør Robert Benton (1932-) på med sin film *Kramer mod Kramer*, der nåede de danske biografer i 1980, året efter den amerikanske premiere. Filmen, som bygger på en roman af samme navn, skildrer en fars oplevelser efter en skilsmisse i en kultur, der opfatter moderen som afgørende for barnets velvære, mens faren betragtes som mere perifer.

Den følger newyorkeren Ted Kramer, spillet af Dustin Hoffman (1937-), der skal få tilværelsen til at hænge sammen, efter at hans kone, Joanna, spillet af Meryl Streep (1949-), er rejst fra ham og sønnen Billy. Forurettet og vantro skal Ted juggle madlavning, indkøb og opvask og ikke mindst

drage omsorg for det ulykkelige barn, der er blevet forladt af sin mor. Efter den første tids hektiske og kejtede forsøg på at håndtere både kometkarrieren inden for den mest materialistiske af alle verdener – reklamebranchen – og rollen som ”mor” finder Ted gradvist en ny ro i relationen til sønnen. Barnet, han tidligere knap kendte, bliver nu det centrale, og han udvikler en ny empati og tålmodighed, hvilket udfoldes i fine scener med far og søn i kærlige hverdagsrutiner.

Som sådan handler *Kramer mod Kramer* om en mands uventede frigørelse og selvrealisering gennem skilsmisse. Han frigør sig fra de kønnede forventninger til, hvad det vil sige at være en succes som menneske – i hans tilfælde at excellere på arbejdet, at tjene mange penge og at have en præsentabel familie. Idealer, han efterlevede på bekostning af hustruen og i sidste ende også sig selv. Skilsmis- sen bliver kort sagt vejen til en dybere mening og større lykke.

Filmen tager en drejning, da Joanna pludselig dukker op igen. Hun har fortrudt, at hun gav afkald på sønnen. De to forældre gennemgår nu en opslidende og destruktiv forældremyndighedssag, hvor under deres advokater forsøger at finde alt tænkeligt smuds på modparten. Hvad der tæller som smuds, er i øvrigt stærkt kønsbetinget, for mens Joanna bliver frittet ud om sine seksualpartnere, bliver Ted mistænkeliggjort som forsørger, fordi han blev fyret og efterfølgende har måttet acceptere et job længere nede ad karrierestigen og med ringere løn. Kønsrollerne har åbenbart ikke rykket sig en tøddel siden begyndelsen af århundredet.

Kramer mod Kramer fremstiller begge parter med sympati. Som seer forstår man, at Joanna var nedbrudt efter i mange år at have været indestængt og isoleret i et ægteskab, hvor hendes behov og øn-

sker var sekundære eller irrelevante. Men eftersom det er Ted, man følger, og hans relation til Billy, der er i fokus, inviteres seeren til at heppe på ham i kampen om barnet. I sin følelsesladede appel til dommeren siger Ted blandt andet:

”Min kone ... min ekskone siger, hun elsker Billy, og det tror jeg på, at hun gør. Men som jeg forstår det, er det ikke det, sagen handler om her. Hvis jeg forstår det korrekt, er det, der betyder mest her, hvad der er bedst for vores søn, hvad der er bedst for Billy. Min kone plejede altid at sige til mig: ’Hvorfor kan en kvinde ikke have de samme ambitioner som en mand?’ Jeg tror, du har ret. Måske har jeg lært så meget. Men på samme måde vil jeg gerne vide: Hvilken lov er det, der siger, at en kvinde er en bedre forælder, alene i kraft af sit køn?”

At være en god forælder handler om trofasthed, fortsætter han, og om at have tålmodighed. Om at lytte til barnet, at lade, som om man lytter til ham, selv når man ikke er i stand til at lytte længere. Disse egenskaber er vel ikke kvindens suveræne territorium? Mens Ted fortsætter med at beskrive, hvordan han gør sit bedste som far, ser Joanna bevæget på ham. ”Vi har bygget et liv sammen”, fortsætter han, ”og vi elsker hinanden. Hvis du ødelægger det, kan det være uopretteligt”. Idet han vender sit intense blik mod Joanna, beder han: ”Joanna, gør det ikke. Jeg beder dig!”

Eftersom Ted dermed sætter barnets tarv højest, fremstår han som den mest værdige og egnede forælder. Det virker derfor som et udtryk for en både tragisk og håbløs institutionaliseret diskrimination, når dommen falder: Joanna får forældremyndigheden, og Ted må nøjes med at se Billy en aften om ugen, hver anden weekend og i halvdelen af skole-

ferierne. I sidste ende indser Joanna imidlertid, at Billy er bedst tjent med at blive hos sin far. Filmen slutter ved elevatoren, da Ted står lettet og lykkelig tilbage i bygningens vestibule, efter Joanna er kørt alene op for at fortælle Billy, at hun vil lade ham blive hos sin far.

Kramer mod Kramer blev en bragende succes. Den vandt fem Oscars og fik tårerne til at trille hele verden over. Også danske anmeldere kårede den enstemmigt til en af årets bedre film: "*Kramer mod Kramer* er et mesterværk af en hjerteknuser, som alle vil blive grebet og ramt af", hed det blandt andet. Der er næppe tvivl om, at filmen ramte en åre i en tid, hvor den drastisk opadgående skilsmissekurve betød, at stort set alle, der ikke selv var blevet skilt, kendte nogen, der var. Samtidig var den et af de første værker, der skildrede skilsmissen ret entydigt fra faderens perspektiv. Uden at løfte pegefingre eller prædike, men ved at appellere til seernes empati med Ted, satte den en ny dagsorden og kritiserede diskrimination af mænd i forældremyndighedssager.

I de følgende år steg interessen for fædres vilkår i forbindelse med skilsmisse, og eksperter betonedede vigtigheden af, at børn bevarede kontakten til begge forældre. I *Politiken* skrev psykolog Morten Nissen (1942-2005) for eksempel:

"Det kan ikke siges nok, at en skilsmisse betyder en opløsning af ægteskabet og i nogle tilfælde også søskendeskabet, men *ikke* forældreskabet. Barnet har stadig en mor og en far. Og børn har som sagt, også efter en skilsmisse, behov for begge".

Nissen understregede, at det bedste var, hvis barnet kunne have jævnlig kontakt med samkvemsforælderen, der som oftest var faren. Det ville styrke relatio-

Tåreperseren *Kramer mod Kramer* fra 1979, der skildrer en skilsmisse og forældre-myndighedssag, vandt fem Oscars. Ved at skildre farens rolle og følelser satte den en ny dagsorden i debatterne om skilsmisse i store dele af den vestlige verden.

**|| Cintext Bildarchiv/
Ritzau Scanpix**

nen og i øvrigt give en større følelse af kompetence hos samkvemsforælderen: ”Men hvis denne rolle ikke udfyldes af den voksne, kan dette tab betyde en udvikling af ’kronisk sorg’ hos den voksne”. At eksperter satte ord på sorgen hos fædre, der i praksis mistede deres børn ved skilsmisse, var nyt. Nissen plæderede ligesom flere og flere andre for, at det skulle blive muligt at bevare fælles forældremyndighed efter en skilsmisse.

I 1986 muliggjorde en lovændring faktisk delt forældremyndighed for ikke-gifte forældre. Alligevel boede de fleste fortsat fast hos den ene forælder, typisk moderen, og havde mere eller mindre hyppigt samvær med den anden. Først i de seneste årtier er deleordninger som 7-7, 8-6 osv. blevet almindelige. I 1994, da man første gang registrerede deleordninger, levede omkring 4 % af alle skilsmissebørn i en samværsordning, der tilnærmelsesvist kan betegnes som en deleordning, dvs. hvor barnet havde to bopæle. I dag gælder det 25 % af alle skilsmissebørn i Danmark. I den henseende

ligner udviklingen i Danmark den i andre lande som Sverige, Norge, Holland og Belgien såvel som nogle delstater i USA.

Selvom begge forældre i dag i højere grad end for 50 eller 100 år siden formår at bevare kontakten til børnene efter skilsmisse, kan bruddet stadig indebære en følelse af tab i forhold til børnene. I sin biografiske roman *Forsoning* fra 2016 skildrer sociolog og journalist Aydin Soei (1982-) netop det i et lille brev til sin toårige søn Adam. Deri fortæller han sønnen, at han (Aydin) og moderen har besluttet at give deres forhold endnu en chance. Ikke desto mindre foregriber brevet næsten den kommende skilsmisse, og det bliver tydeligt, at netop hensynet til barnet fylder meget i beslutningen: "Jeg vil gerne kunne sige til såvel dig som mig selv senere i livet, at din mor og jeg virkelig forsøgte". Han forklarer Adam, at han er den vigtigste årsag til, at de igen flytter sammen. Samtidig formulerer Aydin en overvejelse, mange potentielle skilsmisseforældre formentlig har gjort sig: "Et permanent brud kan betyde, at jeg går glip af halvdelen af din barndom. Tanken virker absurd".

På tværs

Historien om skilsmisse bliver nemt en heteronormativ fremstilling, der usynliggør samlivssammenbrud mellem bøsser, lesbiske og personer med anden seksualitet eller kønsidentitet. Personer i ikke-heteroseksuelle forhold har naturligvis også gennem hele historien oplevet forliste forhold og den dertilhørende hjertesorg, bitterhed, lettelse osv. En del skilsmisser mellem par, der levede i et på overfladen almindeligt heteroseksuelt forhold, har uden tvivl også skyldtes, at den ene part egentlig havde en anden seksuel præference. Men fordi forhold mellem to af samme køn først var ulovlige og

derefter længe blev opfattet som moralsk forkastelige eller syge, har ikke-heteroseksuelles erfaringer efterladt færre spor i officielle arkiver.

Som det første land i verden gjorde Danmark det i 1989 muligt for to personer af samme køn at få statens stempel på deres forhold, først som registreret partnerskab og fra 2012 også som ægteskab. Det er først herefter, at de officielle statistikker tæller opløste parforhold blandt homoseksuelle.

En af dem, der fik opløst sit forhold efter ret kort tid, var den forsmåede Carl Emil, der i 1990 skrev et læserbrev til *Pan Bladet* under overskriften "Lad være med at gifte dig!" Han havde levet i registreret parforhold i nøjagtigt 91 dage, inden han blev separeret fra sin mand, den polske Mariutz. Det var ellers begyndt godt. "Mariutz var en sød fyr, der charmerede sig ind på alle. For at han kunne blive i landet, måtte vi indgå ægteskab. Det var som at møde en kamæleon. Dagen efter at vi blev gift, var han ikke længere interesseret i mig". Ikke alene var Mariutz fortsat med at have sex med andre mænd i Ørstedsparken. Han havde også stjålet Carl Emils sprut og smadret hans møbler, lamper og komfur. Nu var separationen imellem dem omsider gået igennem, men Carl Emil advarede læserne: "Find dig en sød fyr, men lad være med at indgå ægteskab, medmindre du vil have dårlige nerver og dit humør helt ned i lortet".

Der er endnu ingen opgørelser over skilsmisseprocenten blandt par af samme køn i Danmark. Men hvis udviklingen ligner den i de øvrige skandinaviske lande, er den forholdsvis høj. Ifølge en undersøgelse i Norge og Sverige har mænd, der har indgået registreret partnerskab, en 55 % højere skilsmisseforekomst end heteroseksuelle par. Lesbiske lader sig skille dobbelt så ofte som homoseksuelle mænd. Det sidste er måske i grunden ikke så

I 1989 kunne Axel Axcil (1915-2011) og Eigil Eskildsen (1922-1995) efter 40 års forlovelse som det første homoseksuelle par indgå et registreret partnerskab. Da det blev en mulighed i Danmark, strømmede par fra hele verden til for at blive "gift". Først fra 2012 kunne homoseksuelle par indgå traditionelt ægteskab.

|| Keld Navntoft/Ritzau Scanpix

overraskende, hvis man tager højde for, at kvinder oftere end mænd tager initiativ til skilsmisse.

Skilsmisseårsagerne blandt homoseksuelle ligner i øvrigt dem blandt resten af befolkningen. Hvis der er stor aldersforskel på de to parter, eller hvis de har forskellig etnisk baggrund, er der større risiko for skilsmisse. Det gælder, uanset om man er hetero eller homo. Højt uddannelsesniveau og børn i forholdet mindsker omvendt risikoen for brud uanset seksualitet. Men homopar lader sig bare skille meget hyppigere end heteropar.

Tallene er så små, at det er svært at konkludere noget entydigt om årsagerne til den højere skilsmisseprocent blandt homoseksuelle. Men den svenske historiker Jens Rydström (1955-) har fremsat den hypotese, at det registrerede parforhold mellem to af samme køn endnu ikke har opnået samme disciplinerende effekt på ægtefællerne, som ægteskabet har på ægtefæller af forskelligt køn. Det er måske ikke en helt skæv forklaring. 1900-tallets *queer*-subkulturer i Skandinavien såvel som i andre dele af verden har ikke dyrket monogami på samme vis som den heteroseksuelle mainstreamkultur.

Mange homoaktivister var helt frem til indførelsen af registreret partnerskab skeptiske over for det monogame, stats sanktionerede ægteskab. Hvis det livsvarige ægteskab ikke er et bærende ideal, er det måske også lettere at opgive det.

I efteråret 2013 kunne seerne på DR følge en række par i den første udgave af kærligheds-eksperimentet *Gift ved første blik*. Programmet blev en kæmpesucces og er solgt til mange lande. I programmet leger præster og psykologer Kirsten Giftekniv og finder frem til deltagernes perfekte partnere. Parrene mødes første gang til deres bryllup, og efter fem ugers samliv skal de beslutte, om de vil fortsætte deres ægteskab eller lade sig skille via NemID. De vælger som regel den sidste mulighed. Dog valgte Michael og Line, et par fra anden sæson, at blive sammen og har i dag to børn.

|| Nils Meilvang/Ritzau
Scanpix

Historiens bølgegang

Pendul- svingninger

Udviklingen i både lovgivning og skilsmisseprocent efter 2013 er en påmindelse om, at historiens strømninger sjældent bevæger sig konsekvent i samme retning over længere tid. De opfører sig snarere som et pendul, der svinger først den ene vej og så den anden vej. I første omgang fik modstanderne af NemID-skilsmisse ret i spådommen om, at den nye lov ville føre til en himmelflugt i antallet af skilsmisser. Mens skilsmisseraten i 2012 var på 46 %, var den året efter steget til det historisk høje 53 %, og det følgende år steg den med endnu et procentpoint. Tendensen varede imidlertid ikke ved, og i 2018 var skilsmisseprocenten igen faldet til omtrent samme niveau som inden lempelsen.

For en historiker er den udvikling ikke så overraskende. Som 1900-tallets historie viser, giver en liberalisering af ægteskabs- og skilsmisselovgivningen nemlig som regel kun anledning til et kortvarigt udsving i adfærd. Lovgivning kan måske nok gøre det muligt eller lettere at blive skilt, men i sig selv giver den ikke ægtefæller lyst til at gå fra hinanden. Der skal som regel mange forskellige faktorer til at skabe en mere vedholdende demografisk forandring.

Den mildest talt mest bemærkelsesværdige nyere udvikling i skilsmissemønsteret skete i 2019. Da faldt skilsmisseraten nemlig til 35 %. Det er mange

I de seneste årtier er der kommet flere og flere familieformer til. I takt med at enlige og lesbiske har fået mulighed for kunstig befrugtning, og homoseksuelle par har fået ret til at adoptere, er det blevet nemmere for ikke-heteroseksuelle par at få børn. To fædre leger med deres yngste datter anno 2020. Parret har to døtre sammen med en god veninde.

|| Anna Vallgård

årtier siden, den har været så lav, og medarbejderne hos Danmarks Statistik regnede efter flere gange for at sikre sig, at der ikke var fejl i tallene. Pendulet var svunget tilbage. Man kunne måske være fristet til at tro, at det pludselige fald skyldtes, at lovgivningen faktisk året forinden var blevet strammet igen. Da Folketinget i 2017 endnu en gang tog skilsmisselovgivningen op til revision, blev der relativt hurtigt bred enighed om at genindføre en obligatorisk "refleksionstid". Nu skulle den tvungne separationsperiode dog kun være for par med børn. Dansk Folkeparti og Socialdemokraterne, der få år forinden havde kæmpet indædt mod hinanden om afskaffelsen af separationsperioden, stod nu sammen i ønsket om en opstramning. Selv Liberal Alliance, der som forsvarere af individets ret til egenrådigt at bestemme over eget liv egentlig var stærke modstandere af at genindføre den obligatoriske separation, endte også med at acceptere det og stemte for

den nye lov. Således var det fra den 1. april 2019 slut med klik, klik, klik = skilt for par med børn.

Men den nye skærpelse af lovgivningen kan ikke have været årsagen til det drastiske fald i skilsmisser. Det laveste antal skilsmisser i 2019 var nemlig i februar, hvor kun 663 par blev skilt. Det var også den måned, faldet var størst i forhold til året forinden. Det mest markante fald skete altså, førend den obligatoriske separationsperiode blev genindført. Dertil kommer, at det forekom både blandt par med børn og blandt par uden børn, som ikke var tvunget til at gennemgå separation.

Lovgivningen kan altså ikke rigtigt forklare så meget, og eftersom der i 2019 hverken skete større relevante enkeltstående begivenheder eller var markante økonomiske udsving, er faldet faktisk lidt af et mysterium. Måske vil en historiker engang ude i fremtiden kunne pege på faktorer, der ikke er synlige for os i dag. I 2020 – både før og under nedlukningen på grund af coronapandemien – ser tallene igen mere ud som i 2018, og i sommeren 2020 afskaffede den nye socialdemokratiske regering *igen* den obligatoriske separation. NemID-skilsmisse er atter tilgængelig for alle ægtepar, der ønsker den.

Ligesom kontroversen om Nem-ID i 2013 afspejler den efterfølgende zigzagkurs på lovgivningsområdet de to fronter, der har tegnet den samfundsmæssige debat om skilsmisse i hele 1900-tallet – og endda også før da. På den ene side står de, der opfatter skilsmisse som en trussel mod samfundets overlevelse, på den anden side de, der ser skilsmisse som et udtryk for frihed og ligestilling. Og selvom den overordnede bevægelse er gået i retning af større individuel selvbestemmelse, forstummer modstanderne nok ikke lige foreløbig.

Kejser Napoleon 1. af Frankrig (1769-1821) og Joséphine de Beauharnais (1763-1814) havde et kærligt og intenst forhold til hinanden. Deres største problem var, at han kun kunne gøre sin elskerinde gravid, men ikke sin lovformelige kone. Den 15. december 1809 meddelte han Joséphine, at han ville skilles. Det siges, at hun udstødte et skrig, besvimelede og måtte bæres i seng af Napoleon og en assistent. Skilsmisser er ikke altid en fælles beslutning.
|| Granger/Shutterstock/Ritzau Scanpix

Mangfoldige familieformer

I nogle henseender er ægteskabet svækket i dag sammenlignet med for 100 år siden. Den livslange monogame, statssanktionerede tosomhed står ikke længere som den eneste mulige eller ønskelige måde at leve voksenlivet på. Vi kan organisere vores kærlighedsliv og børneopdragelse på mangfoldige måder. Langt flere lever i dag sammen "på polsk", altså i ægteskabslignende forhold uden statens stempel.

Nye familieformer er også spiret frem, og forældreskabsrelationer antager nye skikkelser. Næsten som en realisering af Henrik Pontoppidans utopi i *Det ideale Hjem* fra 1900 får flere og flere kvinder

i dag børn uden at involvere en mand i projektet. Med hjælp på fertilitetsklinikker herhjemme eller i udlandet kan de få børn og siden opdrage dem på egen hånd.

Samtidig er antallet af regnbuefamilier med to mødre, to fædre eller tre-fire forældre vokset, og flere af Folketingets partier ønsker, at forældremyndigheden over et barn skal kunne deles af flere end to voksne. Mange vælger at flytte i bofællesskab, som enten består af singler, par eller en kombination. Flere og flere vælger at bo alene. Og de, der alligevel vælger ægteskabet til, ender ofte med at blive skilt. Nogle bliver gift igen, skilt igen og måske gift igen. De adfærdsmønstre skaber talrige såkaldte stjernefamilier med papfædre, papmødre, sammenbragte børn, delebørn, halvsøskende og stedsøskende. I 2008 begyndte Danmarks Statistik at registrere 37 forskellige familieformer.

Ikke desto mindre er ægteskabet påfaldende levedygtigt – både i populærkulturen og det virkelige liv. I takt med udbredelsen af andre samlivsformer, og efter at skilsmisse er blevet en mere farbar vej, er ægteskabet i højere grad et aktivt tilvalg. Derfor er der formentlig også en større andel af nutidens bestående ægteskaber, der faktisk er givende og tilfredsstillende for begge parter. Paradoksalt nok kan skilsmissexevolutionen altså i en vis forstand have været med til at styrke og forbedre ægteskabet.

Om man mener, det er et problem eller ej, er skilsmisserne nok kommet for at blive. Spørgsmålet er derfor, hvordan vi håndterer skilsmisse som personlig erfaring og samfundsmæssigt fænomen. I sin roman *Mor og Busser skal skilles* fra 2016 fremmaner forfatter Kristina Nya Glaffey (1979-) skilsmisse som en livsbegivenhed, der nok er vanskelig, men som også kan være vejen til noget bedre. Den behøver ikke at være en ensom eller tragisk proces.

For de fleste indebærer skilsmisse en større eller mindre livskrise. Men for mange rummer processen også elementer af lettelse, lykke og frihedsfølelse.
|| Alan Burles/Alamy Stock Photo

Romanens fortæller, "mig", er den ene af to døtre til et venstreorienteret og lesbisk par fra den kreative klasse på Nørrebro i København, som skal skilles. Mig genfortæller nøgternt iagttagende, hvad der er sket, og hvad hun har fået fortalt af de voksne. I forgængeren, *Mor og Busser*, forklarer den ene mor, Busser, at et ægteskab er som "en matematiktime uden frikvarter og med en meget lang ligning oppe på tavlen med en hel masse ubekendte på begge sider af lighedstegnet". I *Mor og Busser skal skilles* har Busser så fundet en vej ud af den ellers tilsyneladende endeløse matematiktime.

Busser forklarer til sine børn, at hun en eftermiddag opdagede, at håret på moren til en af børnenes venner skinnede helt vidunderligt. Så kom hun til at røre ved det der hår, og pludselig sad hendes hænder fast og kunne ikke komme fri igen, uanset

hvor meget hun prøvede. Bussers nye forelskelse leder til skilsmisse fra børnenes mor.

”Busser siger, at samfundet engang lavede en plan for, at alle de voksne helst skal bo sammen to og to med hinanden og deres børn og have en fælleskonto og en dobbeltseng, men at samfundet desværre glemte at lave en plan b til dem, der hellere vil noget andet, og derfor kan det hele nemt blive noget rod, når de voksne skal bo hver for sig, fordi der ikke er nogen af dem, der ved, hvordan man gør det”.

Selvom det er noget rod, er det ikke dommedag. Det behøver ikke at være en ensom eksistentiel kamp. Skilsmisse bliver nærmest til et kollektivt anliggende i et miljø, hvor partnerskifte er *comme il faut*, og hvor trofaste venner og ekspartnere træder til som nødhjælpsfolk, når nogen er blevet vraget. Selvom ”mig” og Emma (fortællerens søster) indimellem ønsker sig, at mor og Busser finder sammen igen, lader de også til at være ret omstillingsparate. Måske netop fordi skilsmisse og ikke-konventionelle familieformer er normen i omgangskredsen. Uden at anfægte, at skilsmisse kan indebære sorg og bitterhed, forsøger Kristina Nya Glaffey altså at afdramatisere forandringer i familielivets grundform.

Der er ikke to skilsmisser i verdenshistorien, der er ens, men der er betingelser, som er tidsbundne, og som derfor forandrer sig gennem historien. I Danmark er der heldigvis ikke længere nogen, der har så ringe vilkår som Jensine, der tilbage i år 1900 havde udsigt til et fattigt og slidsomt liv, alene med fire børn og uden megen støtte fra det offentlige. I næsten alle samfundslag er der desuden i dag en større accept af skilsmisse som personligt livsvalg, og skilsmisse leder ikke nær så ofte til social udstødelse.

Helt ukomplicerede bliver skilsmisser næppe nogensinde. Men man kunne håbe på, at vi bliver endnu bedre til at håndtere dem. Det kræver, at venner, kolleger, familie, pædagoger, skolelærere og andre, der kommer i kontakt med børn og voksne, der oplever skilsmisse, er lydhøre og støttende. Det kræver også, at de myndigheder, som tager sig af konfliktfyldte skilsmisser, særligt Familieretshuse, har de nødvendige ressourcer og kompetencer til at hjælpe med at forebygge konflikter samt at behandle dem hurtigt og nænsomt, når de opstår. Endelig forudsætter det en fordomsfri offentlig samtale om skilsmisse, samlivssammenbrud og alternativer til ægteskabet. Her kan indblik i historiske erfaringer med skilsmisse måske hjælpe os lidt på vej.

Videre læsning

Christoffersen, Mogens Nygaard: *Familiens udvikling i det 20. århundrede. Demografiske strukturer og processer*. Socialforskningsinstituttet 2004

Giver et overblik over familiens demografiske udvikling i Danmark og rummer også kloge overvejelser om kulturhistoriske aspekter.

Coontz, Stephanie: *Marriage, a History. How Love Conquered Marriage*. Penguin Books 2005

Gennemgår ægteskabets – og derigennem skilsmisernes – verdenshistorie. Godt nok er verden mest USA i denne bog, men den er alligevel værd at læse.

Lavrsen, Lasse: *Rotter og Skilsmisse. Om dyr i oprustning og en mand i nedsmeltning*. Gyldendal 2018

En morsom og rørende personlig skildring af skilsmisse, som også indeholder mere generelle refleksioner over fænomenet.

Ottosen, Mai Heide: *Delebørn. Det vi ved, det vi gør – og det børnene siger*. Akademisk Forlag 2016

Ottosen har i årevis forsket i skilsmisser og børns trivsel. Denne bog giver en nøgtern gennemgang af viden på området og tilføjer nye perspektiver.

Rydström, Jens: *Odd Couples. A History of Gay Marriage in Scandinavia*. Aksant 2011

Fortæller om bøssers og lesbiskes lange og lettere ambivalente kamp for at opnå retten til at indgå ægteskab. Den indeholder også afsnit om skilsmisse.

På 100danmarkshistorier.dk findes den omfattende litteratur, som forfatteren har anvendt til at skrive bogen, ligesom der er noter til bogen.

I samme serie

Poul Duedahl **Gudhjemtid**
Bertel Nygaard **Grundloven**
Søren Hein Rasmussen **Fri porno**
Louise K. Skyggebjerg **Industri på udstilling**
Søren Mentz **Den islandske revolution**
Bo Lidegaard **Danmark i krig**
Johan Heinsen **Det første fængsel**
Ulrik Langen **Struensee**
Rasmus Rosenørn **Beatlemania**
Heidi Jønsson **Indvandring i velfærdsstaten**
Kristine Kjærsgaard **Danmark i FN**
Lars Boje Mortensen **Saxo**
Lisbeth M. Imer **Rigets runer**
Cecilie Bønnelycke **Sædelighedsfejden**
Sebastian Olden-Jørgensen **Svenskekrigene**
Torben Kjersgaard Nielsen **Dannebrog**
Bo Fritzbojer **Vildt vejr**
Helle Vogt **Jyske Lov**
Jes Fabricius Møller **Grundtvigs død**
Jens Lei Wendel-Hansen **Grønlands Amt**
Carsten Porskrog Rasmussen **Hertugdømmet**
Kenn Tarbensen **Fisk til folket**
Mogens Rüdiger **Oliekrisen**
Bo Poulsen **Stormflod**
Bent Blüdnikow **Jødefejden**
Lars Andersen **Den glemte inkquisition**
Morten Pedersen **Cementen**
Hans Schultz Hansen **Genforeningen**
Morten Fink-Jensen **Den danske reformation**
Lars K. Christensen **Septemberforliget**
Thomas Bloch Ravn **Museer for folk**
Niels Wium Olesen **Modstand**
John V. Jensen **Tyskere på flugt**
Jørn Brøndal **Danske amerikanere**
Hans Andrias Sølvará **Færøerne efter freden**
Sissel Bjerrum Fossat **Monopolbrud**
Karin Cohr Lützen **Velgørenhed**
Louise Nyholm Kallestrup **Heksejagt**
Peter Henningsen **Stavnsbåndet**

100 danmarkshistorier

Danmarks historie serveret i små og overkommelige bidder. 100 forskere fra landets universiteter, arkiver og museer tager i 100 bøger a 100 sider fortiden under kærlig behandling og fortæller med vid, humor og kløgt om det, der var. Og det, der er.

100 danmarkshistorier finder du på en række platforme:

Spil med i MegaNørd's app Dyst!, og dyst med vennerne om Danmark og dengang.

Besøg danmarkshistorien.dk, og oplev fortiden gennem artikler, film og kilder.

Kig forbi HistorieLab.dk, der arbejder med historiske temaer. Især for grundskolen.

Mød op på Folkeuniversitetet, og hør foredrag med forfatterne.

Læs med i *Politiken*.

A.P. Møller Fonden har støttet projektet og gjort det muligt at udgive og formidle de 100 danmarkshistorier.

Find info på 100danmarkshistorier.dk
Her kan man også tegne abonnement.

**For et halvt århundrede siden var skilsmisser så småt på vej til at blive et massefænomen. Fotoet på bagsiden stammer fra billedserien "En skilsmisse i billeder", som blev lavet i 1965.
|| Asger Sessingø/
Ritzau Scanpix**

2013

100 danmarkshistorier

Klik, klik, klik = skilt. Fra den 1. juli 2013 kunne danske par logge ind med NemID på borger.dk og opløse deres ægteskab på få minutter. NemID-skilsmisse var kulminationen på en lang udvikling, der i løbet af 1900-tallet ændrede skilsmisse fra en sjælden, besværlig og ofte skamfuld begivenhed til et massefænomen. Ægteskabet viser sig i perioden som en kampplads mellem stridende opfattelser af god moral, forskellige samlivsformer og barnets tarv. Nogle sætter lighedstegn mellem skilsmisser og sædernes forfald og frygter, at de underminerer samfundets sammenhængskraft. Andre tolker dem som et tegn på øget ligestilling, frigørelse fra indskrænkede kønsroller og en stræben efter et bedre liv.

Slå følge med Karen Vallgård, lektor i historie ved Københavns Universitet, når hun skiller mere end 100 års ægteskabelig lykke ad stykke for stykke.

